

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafında innovasiyaların rolu”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Allahverdiyeva Əzizə Asif qızı

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

Dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

“ ___ ” _____ 2019-cu il

“Azərbaycanda aqrar sektorun inkişafında innovasiyaların rolu”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:060401 “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma:Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər

Qrup:800

Magistrant

Allahverdiyeva Əzizə Asif qızı

Proqram Rəhbəri

i.ü.f.d Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

Elmi Rəhbər

i.e.n Quliyev Asiman Aydın oğlu

Kafedra Müdiri

prof.Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

BAKI – 2019

Abstract

Relevance of the research: The development of innovation processes in the agro-industrial complex of the country is a matter of urgency in terms of production requirements, achievements in science, and technology, as well as the use of advanced production practices in production.

Purpose and Objectives of the research: The research is investigating and analyzing the modernization of the innovation system in the agrarian sector, its development perspectives, the stages of formation and improvement of the innovation system of the agrarian sector in Azerbaijan.

Research methods used: The obtained theoretical and methodological findings of the research, practical suggestions can be used as a progressive mechanism in the development of programs and projects in the effective management of application in agrarian sector and in the effective management of application in agrarian sector entities.

Information base of research: The problems of application of innovation in the agrarian sphere, application of scientific innovations were researched thoroughly from foreign and national literary sources, as well as on internet. In order to gather all the information, a lot of books on agriculture have been used.

Limitation of research: In the research, previously used scientific research works on agrarian sphere were used, and modern indicators of agrarian sector of Azerbaijan were analyzed. The lack of detailed information on income and expenditure in the agrarian sector is one of the main constraints of the research.

The result of research. For the improvement of agricultural production and investment in innovation activities, favorable financial and credit conditions are still being created, economic stimulus and tax preferences are low. As a result, neither innovation consumers nor investors are interested in innovation, and they try to give priority to more profitable and low-risk businesses.

Scientific-practical significance of the results: Analysis of science and production integration acceleration has shown that the introduction of innovations in agriculture is complicated by the lack of a coherent innovation structure between production, science, education and financial institutions. Innovative activities can not be effective, without a single continuous process between innovation preparation and their application to production. Inadequate access to finance for a wide range of agricultural producers, due to limited funding sources, does not allow them to embark on new technologies.

Keywords: agricultural, agro-industrial, innovative modernization, improvement

MÜNDƏRİCAT	
GİRİŞ	4
I Fəsil: Aqrar sektorda innovasiya fəaliyyətinin inkişaf perspektivlərinin öyrənilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları	
1.1.Davamlı iqtisadi inkişaf şəraitində aqrar sektorda innovasiya sisteminin formalaşmasının nəzəri əsasları.....	8
1.2.Aqrar sektorda innovasiyalı idarəetmə və onun xüsusiyyətləri.....	12
1.3.İnnovasiya və onun aqrar sektorda səmərəliliyinin artırılması.....	17
II Fəsil: Aqrar sektorda innovasiya sisteminin formalaşmasının müasir təhlili və qiymətləndirilməsi	
2.1. Aqrar sektorun inkişafında innovasiya layihələrinin rolunun təhlili.....	28
2.2. Azərbaycanca aqrar sektorun innovasiya sisteminin formalaşma mərhələləri və istiqamətləri.....	33
2.3. İnnovasiya yönümlü inkişaf strategiyasının aqrar sektorun məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinə təsiri.....	38
III Fəsil: Azərbaycanda aqrar sektorda innovasiya sisteminin yaradılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	
3.1. Azərbaycanda aqrar sektorda innovasiya sisteminin inkişaf problemləri və onun aradan qaldırılması istiqamətləri.....	47
3.2. Aqrar sektorda dövlətin innovasiya siyasəti və aqrar innovasiya sisteminin təkmilləşdirilməsində onun rolu.....	54
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	62
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	65
ƏLAVƏLƏR	69
Cədvəllərin siyahısı.....	74
Şəkillərin siyahısı.....	74

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Hazırda dünya iqtisadiyyatının inkişaf vəziyyəti və səviyyəsi aktual məsələ kimi innovasiya fəaliyyətinin qurulmasına və səmərəli təşkilinə yönəldilmiş ölkə, sahələr və müəssisələrin inkişaf vektorunu müəyyənləşdirir. İqtisadiyyatın dayanıqlı iqtisadi artımının əldə edilməsi və yeni istehsal növlərinin mənimsənilməsi, dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli yeni məhsul istehsalının texnoloji inkişafı, işlənib-hazırlanması və mənimsənilməsi yolu ilə ölkənin böhrandan çıxması üzrə məsələlərin həllində innovasiya və innovasiya fəaliyyəti birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilən məqsədlərin əldə edilməsi üçün iqtisadiyyatın bütün sahələrinin kompleks şəkildə dəyişdirilməsi tələb edilir, təkcə texnoloji və istehsal innovasiyaları deyil, həm də idarəetmə, iqtisadiyyat və sosial sferada innovasiyaların olması da mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ölkənin aqrar sənaye kompleksində innovasiya proseslərinin inkişafı müxtəlif dövrlərdə istehsalın tələbləri, elm və texnikanın nailiyyətləri və həmçinin qabaqcıl istehsal təcrübəsinin istehsala tətbiqi ilə müəyyənləşməsi aktual məsələdir. Elm və istehsalın inteqrasiyasının sürətləndirilməsi problemlərinin analizi göstərdi ki, kənd təsərrüfatında innovasiyaların tətbiqi istehsal, elm, təhsil və maliyyə təşkilatları arasında olan əlaqəli innovasiya strukturunun olmaması ilə bağlı olaraq çətinləşir. Yeniliklərin hazırlanması ilə onların istehsala tətbiqi arasında vahid davamlı prosesi olmadan, innovasiya fəaliyyəti səmərəli ola bilməz. Bir çox kənd təsərrüfatı istehsalçılarındakı maliyyələşmənin büdcə mənbələrinin məhdudluğu ilə müşayiət olunan şəxsi pul vəsaitlərinin və innovasiyalar üçün borc vəsaitlərinin praktiki cəhətdən əldə etməyin mümkün olmaması onlara yeni texnologiyaların mənimsənilməsi ilə məşğul olmağa imkan vermir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin innovasiya sferasının inkişafında əhəmiyyətli nəticələrin əldə edilməsi yaxın dövrlər üçün əhəmiyyətli hesab olunur. Bunun başlıca səbəblərindən biri bazar şəraitində innovasiya fəaliyyətinin aparılması üzrə ciddi təcrübənin olmamasıdır. Sovet dövründə elmi-texniki

nailiyyətlər dövlət tərəfindən nəzarət edilir və maliyyələşdirilirdi. Lakin hal-hazırda hər bir ayrıca müəssisə sərbəst şəkildə öz resurslarını bölüşdürür və təəssüf ki, hər zaman innovasiyalara üstünlük vermir, çünki mürəkkəb iqtisadi münasibətlər şəraitində müəssisələrin cari fəaliyyətini təmin etmək üçün hər zaman kifayət qədər maliyyə vəsaitləri olmur və bu situasiyada yeniliklər arxa plana keçməli olur.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı istehsalının təkmilləşdirilməsi və innovasiya fəaliyyətinə investisiyaların cəlb edilməsi üçün, hələ ki, əlverişli maliyyə-kredit şərtləri yeni yaradılmağa başlayır, iqtisadi stimullaşdırma və vergi güzəştləri isə aşağıdır. Nəticədə elə vəziyyət yaranır ki, nə innovasiya istehlakçıları, nə də ki, investorlar innovasiya fəaliyyətində maraqlı olmur və onlar biznesin daha gəlirli və aşağı riskli növlərinə üstünlük verməyə çalışır.

Aqrar Sənaye Kompleksinin innovasiya bazarının formalaşmasında ən zəif hissələrdən biri innovasiyalara olan tələbin öyrənilməsidir. İnnovasiya layihələrinin seçimi zamanı onların iqtisadi ekspertizası aparılmır, onun tətbiqinin səmərəlilik göstəriciləri hesablanmır və əldə edilmiş nəticələrin istehsala tətbiqi sxemləri işlənilmir. Hər il yekunlaşdırılmış elmi-texniki layihələrin bir çoxu kənd təsərrüfatı istehsalı tərəfindən istifadə edilmir, bunun da başlıca səbəbi layihə rəhbərlərini innovasiya layihələrini yaratmağa və istehlakçını onları istifadə etməyə sövq edən bazar şəraitində innovasiya fəaliyyətinin səmərəli iqtisadi-təşkilati idarəetmə mexanizminin olmaması ilə bağlıdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Aqrar sektorda sənaye kompleksinin innovasiya bazarının araşdırılmasında xarici və yerli təcrübəyə əsaslanmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahədə innovasiyaların, elmi-yeniliklərin tətbiqi məsələlərini Z.Ə.Səmədzadə, A.K.Ələsgərov, Ş.Ə.Səmədzadə, M.M.Sadıqov, İ.M.Abbasov, F.Ə.Məmmədov, aqrar sahədə mövcud yeniliklərin tətbiqi problemlərini və potensialından istifadə etmək qabiliyyətini İ.H.Alıyev, G.Ə.Gənciyev, B.X.Ataşov, Ə.Q.Əlirzayev, S.V.Salahov, A.T.Əhmədov, Ə.Ç.Verdiyev, Ə.X.Nuriyev, V.M.Niftullayev, İ.H.Əhmədov, İ.H.İbrahimov,

V.T.Əmrahov, Q.Abbasov, V.H.Abbasov, Ş.E.Yaqubov, İ.M.Xeyirxəbərov, L.V.Abişlı və başqaları araşdırmış, tətqiq etmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işi Azərbaycanda aqrar sektorda innovasiya sisteminin inkişaf problemlərinin öyrənilməsi və onun aradan qaldırılması istiqamətlərinin araşdırılması, aqrar sektorda dövlətin innovasiya siyasətinin tətbiqi və aqrar innovasiya sisteminin təkmilləşdirilməsində onun rolunun öyrənilməsi məqsədini daşıyır.

Dissertasiya işinin vəzifələri aşağıdakılardır:

- Ölkənin aqrar sənaye kompleksində innovasiya proseslərinin inkişafının araşdırılması;

- Kənd təsərrüfatı istehsalçılarında maliyyələşmənin büdcə mənbələrinin məhdudluğunu aradan qaldırmaqla yeni maliyyə mənbələrinin araşdırılması;

- Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin innovasiya sferasının inkişafının tədqiqi;

- elmi nailiyyətlərin və texnikanın istehsala tətbiq olunmasında kənd təsərrüfatı istehsalçılarına yardım göstərilməsi üzrə innovasiya proseslərinin təşkilati formalarının fəaliyyətinin təhlili;

- Azərbaycanda aqrar sektorun innovasiya sisteminin formalaşma mərhələləri və istiqamətlərinin araşdırılması;

- Azərbaycanda aqrar sektorun innovasiya sisteminin formalaşma mərhələləri və istiqamətlərinin tədqiqi;

- Dövlət hakimiyyəti orqanlarının aqrar sənayenin idarə edilməsi prosesində kənd təsərrüfatı istehsalının stabilləşdirilməsinə və inkişafına yönəldilmiş başlıca tədbirlərin araşdırılması;

- Aqrar sektorda dövlətin həyata keçirdiyi başlıca problemlərin araşdırılması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının aqrar sektoru və aqrar sektor üzrə mövcud göstəricilər təşkil edir.Tədqiqatın predmetini Azərbaycanın aqrar sektorunda innovasiyaların tətbiqi xüsusiyyətləri və prinsipləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində analitik, elmi-abstraksiya, induksiya və deduksiya, statistik təhlil, qruplaşdırma və sintez metodlarından

istifadə edilmişdir. Müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadə etməklə materialların toplanması, qruplaşdırılması, təhlili, nəticə və təkliflərin hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işinin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Konsititusiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aqrar sahədə qəbul etdiyi fərmanlar, sərəncamlar, program və layihələr, Azərbaycan Respublikasının illik Statistik göstəriciləri, xarici ədəbiyyatlar, qəzet və jurnallar təşkil edir. Eyni zamanda, tədqiqat işinin yazılmasında analiz-sintez, induksiya-deduksiya metodları, sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, məntiqi araşdırma üsulları istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat işində aqrar sahə üzrə əvvəllər yazılmış elmi-tədqiqat əsərlərindən istifadə edilmiş, Azərbaycanın aqrar sektoru üzrə müasir göstəricilər təhlil edilmişdir. Aqrar sahədə gəlir və xərclər üzrə detallı məlumatların olmaması tədqiqatın əsas məhdudiyyətlərindəndir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatın əldə olunmuş nəzəri və metodoloji nəticələri, irəli sürülən praktiki təkliflər aqrar sektorda həyata keçirilən proqram və layihələrinin hazırlanmasında və aqrar sektorda fəaliyyət göstərən biznes subyektlərində tətbiqinin effektiv idarəçiliklə həyata keçirilməsində mütərəqqi bir mexanizm olaraq istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu: Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, cədvəl və şəkil siyahısından ibarət olmaqla kompüter yazısı ilə 74 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işinin daxilində 3 cədvəl, 9 şəkil verilmişdir.

I Fəsil: Aqrar sektorda innovasiya fəaliyyətinin inkişaf perspektivlərinin öyrənilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Davamlı iqtisadi inkişaf şəraitində aqrar sektorun inkişafının nəzəri əsasları

Tarixən cəmiyyətin həyatında ən önəmli rola malik olan sahələrdən biri kimi aqrar sahə bu gün də özünün sahəvi aktuallığını itirməmişdir. Lakin dəyişən dövr, artan tələbatlar, aqrar sahənin də inkişaf xüsusiyyətlərinə təsir etmişdir. İlk növbədə hər bir ölkədə milli iqtisadi təhlükəsizliyin vacib şərtlərindən biri kimi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aqrar sahənin qarşısında duran əsas vəzifədir. Digər tərəfdən digər sahələri, xüsusilə bir sıra sənaye sahələrini xammala təmin etməsi onun iqtisadi rolunu artırmaqdadır. Bütün bunlar aqrar sahənin məhsullarına olan tələbatları artırmışdır. Bunun qarşılığında aqrar sahədə ümumi iqtisadi problem kimi mövcud resursların getdikcə məhdudlaşması sahənin istehsal imkanlarını azaltmaqdadır. Nəticədə aqrar sahənin müasir tələblərə uyğun inkişaf etdirilməsi zərurəti yaranmışdır.

Aqrar sahənin qarşısında dayanan əsas məsələlər resurlardan səmərəli istifadə, əmək məhsuldarlığının artırılması, intensivləşdirmə, mexanikləşdirmə və digər üsullardan istifadə etməklə potensialdan istifadə imkanlarının genişləndirilməsidir. Hazırda Azərbaycanın müasir inkişaf siyasəti və strategiyasında diqqət mərkəzində olan bu sahə özünün tarixi ənənələri üzərində inkişaf etdirilməkdədir. Ölkəmizdə neft sektorundan asılılığın azaldılmasında inkişafının müasir tələblərə uyğun aparılması nəzərdə tutulan sahələrdən biri kimi aqrar sektor həm daxili tələbatın ödənilməsi, həm də ixrac imkanları ilə nəzərdən keçirilir.

Aqrar sahənin inkişafında əsas məqsədlərdən biri də sahədə inkişafın davamlı xarakter daşmasıdır. Yalnız davamlı inkişaf şəraitində cəmiyyətin bu sahənin məhsullarına olan tələbatının normal səviyyədə qarşılınması mümkündür. Nəzəri olaraq davamlı inkişaf prinsiplərinə uyğun aqrar sahədə tənzimləmənin aparılması bu sahənin perspektiv imkanlarının genişlənməsi ilə nəticələnəcəkdir.

Davamlı inkişaf anlayışı elmi ədəbiyyatda yalnız keçən əsrin 60-cı illərindən işlənməyə başlanmış, sonrakı illərdə həm nəzəriyyədə, həm də beynəlxalq təşkilatlarda, ayrı-ayrı dövlətlərin praktiki fəaliyyətində önəmli yer tutmağa başlamışdır. Müasir dövrdə isə davamlı inkişaf, davamlı insan inkişafı və tarazlı regional inkişaf anlayışları müvafiq ədəbiyyatlarda ən çox işlənən anlayışlar sırasındadır. Bu heç də təsadüfi deyil. Dünyanın, bəşəriyyətin inkişafı gedişində həmişə bu inkişafın tələblərini əks etdirən anlayışlar daha çox işlənmişdir. Bugün də iqtisad elmində, bir çox digər elm sahələrində iqtisadi siyasətdə və i.a. bu anlayışların daha çox işlənməsi heç də təsadüfi olmayıb cəmiyyətin inkişafının müasir mərhələsinin qarşısına çıxan yeni vəzifələrlə əlaqədardır (Nuriyev Ə.X.,2017, S-10.).

Davamlı inkişaf konsepsiyası bəşəriyyətin tarixində ən mütərəqqi, humanist və qlobal sivilizasiyaya inteqrasiya sahəsində yeni inkişaf konsepsiyalarından biri hesab edilir. Belə ki, elmi-texniki tərəqqinin və inqilabın təbiət-cəmiyyət münasibətlərində yaratdığı mənfi nəticələrin qarşısının alınması, qlobal ekoloji problemlərin həlli yolları və bəşəriyyətin inkişafının gələcək perspektivləri ilk dəfə olaraq əsaslı surətdə və ciddi şəkildə İtaliya biznesmeni və alimi A.Peççei tərəfindən 1968-ci ildə yaradılan “Roma klubu”nun məruzələrində araşdırılmağa başlanılmışdır (A.Ş.Şəkəraliyev.,2011. S-526).

Davamlı inkişaf anlayışı bu günə qədər əsasən üç səviyyədə nəzərdən keçirilmişdir:

- İqtisadi. Davamlı iqtisadi sistemdə məhsul və xidmətlərin yaradılmasının davamlı əsasları olmalı; dövlət borclarının və xarici borcların idarəolunamlığı davamlı olmalı, kənd təsərrüfatı və sənayenin inkişafına mənfi təsir göstərən sahəvi və istiqrarsızlıqlara yol verilməməlidir;

- Ekoloji. Ekoloji baxımdan davamlı sistemdə resursların mənbəyi sabit qalmalı, bərpa oluna bilən ehtiyat sistemlərinin yaxud ətraf mühitin bərpa funksiyalarının istismarına yol verilməməli, bərpa olunmayan resursların yalnız istifadə olunanların yerinin doldurulma bilinənləri istifadə edilməlidir. Bu mərhələ

iqtisadi ehtiyatların tükənməməsi, bioloji müxtəliflik, atmosfer tarazlığı və digər ekosistem mexanizmlərinin qorunub saxlanılmasını da özündə əks etdirməlidir;

- Sosial. Sosial mənada davamlı sistem tarazlı bölgünü, səhiyyə və təhsil, cinsiyyət bərabərliyi, siyasi məsuliyyət ilə iştirakı özündə birləşdirən sosial xidmətlərin lazımi səviyyədə reallaşdırılmasını təmin etməlidir (Chambers R., Pacey A. və Thrupp L. A. 1989.).

2015-ci il sentyabrın 25-də BMT-də 2016-2030-cu illəri əhatə edən yeni davamlı inkişaf konsepsiyası qəbul edilmişdir. Burada qarşıya qoyulmuş 17 məqsədin hamısı olduqca humanist, sosial yönümlü məqsədlərdir. Konsepsiyada bir çox digər məqsədlərlə yanaşı yoxsulluğun bütün formalarının və aclığın ləğv edilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və qidalanmanın yaxşılaşması, kənd təsərrüfatının inkişafına, davamlı iqtisadi artıma, tam və məhsuldar məşğulluğa, hamı üçün layiqli işlə təminata yardım etmək, hamını əhatə edən və keyfiyyətli təhsili təmin etmək də çox mühüm məqsədlər kimi qarşıya qoyulmuşdur (Abbasov A.F. 2007. s.19).

Kənd təsərrüfatı təbii sərvətlərin ən qədim istifadə formalarından biridir. Cəmiyyətin inkişafının ilk vaxtlarında kənd təsərrüfatında baş verən fəaliyyətlər təbiətə ciddi təsir göstərməsə də, sənayeləşmədən sonra elm və texnologiyanın nailiyyətlərinin kənd təsərrüfatında istifadəsi təbii resurslara mənfi təsir göstərməyə başlamışdır. Bundan başqa digər sahələrin inkişafı ilə təbii resursların istismarının sürətlənməsi, tullantıların artması ekoloji tarazlığın qorunmasında çətinliklər yaratmışdır. Bu da öz növbəsində kənd təsərrüfatının davamlı inkişafını sual altında qoyan məqamlardandır.

Müasir dövrdə aqrar sahənin elmi sistemi daha da inkişaf etmiş, digər sahələrlə əlaqəsinin genişlənməsi nəticəsində sahənin maddi-texniki bazası genişlənməmiş, kənd potensialı zənginləşmiş, ixtisaslaşma səviyyəsi, aqrar sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrarası inteqrasiya, əmək və texnoloji məhsuldarlıq yüksəlmiş, sahədə istehsal həcmi daha da artmışdır. Aqrar sahədə xüsusilə 1980-ci illərdə tətbiq olunan kimyalaşdırma, mexanikləşdirmə, avtomatlaşdırma, müasir üsul və texnologiyalar sahənin məhsuldarlığında ciddi artıma səbəb olmuşdur.

Mütərəqqi istehsal amillərindən istifadə nəticəsində aqrar sahədə əldə olunan bu yüksəlişi “yaşıl inqilab” da adlandırırlar.

Ancaq aqrar sahənin ənənəvi quruluşu, ərzaq məhsullarına yüksək tələb, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə uzunmüddətli dövrə heablanmış inkişaf siyasəti əvəzinə qısamüddətli dövr üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadi siyasətə daha çox üstünlük verilməsi, kənd təsərrüfatı üçün kimyəvi məhsullar və istehsal vasitələri istehsal edən sənaye sahələrinin daha yüksək inkişaf səviyəsində olması kimi səbəblərə görə davamlı inkişaf istiqamətində yerinə yetirilən siyasətlərin aqrar sahədə tətbiqinin birbaşa və sürətli şəkildə olmayacağı aydındır (“Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2014 s-184.).

Davamlılıq strategiyasının kənd təsərrüfatı üçün ən vacib şərtləri mənbələrdən birində aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

- İstifadəyə yararlı torpaqlar kənd təsərrüfatı istehsalı üçün qorunmalı;
- Torpaq və su ehtiyatlarının qorunması tədbirləri təkmilləşdirilməli;
- Marjinal ərazilər üzərində kənd təsərrüfatının təsirləri azaldılmalı;
- Bitkiçilik və heyvandarlıq üzrə istehsal fəaliyyətlərinin qarşılıqlı ineqrasiyası təşviq olunmalı;
- Suvarılmayan kənd təsərrüfatı regionlarında davamlılıq və məhsuldarlıq artırılmalı;
- Kənd təsərrüfatı təyinatlı kimyəvi maddələrin istifadəsinə nəzarət edilməli;
- Kənd təsərrüfatı yönümlü inteqrativ mübarizə tədbirləri yayqınlaşdırılmalı;
- Kənd təsərrüfatının genetik mənbələri qorunmalı;
- Kiçik fermerlər və kənd ərazilərində yaşayan torpaqsız ailələrin kənd təsərrüfatından kənar sahələrdə məşğulluğu artırılaraq torpaq üzərindəki əhalinin say artımından yaranan təzyiq azaldılmalı;

Kənd təsərrüfatında qiymət siyasəti əvəzinə proteksionist siyasətlərə üstünlük verilməlidir (V. Potayev, D. Xodos və T. Krasnova. 2008)

Hazırda aqrar sahənin davamlı inkişafı istiqamətində həyata keçirilən siyasətdə diqqət mərkəzində saxlanılmalı bir sıra məqamlar vardır:

- Tətbiq olunan vasitələr, istehsal üsulları ekoloji problemlərə səbəb olmamalıdır;
- Məhsuldarlıq və keyfiyyət göstəriciləri yüksəldilməlidir;
- İstehsalın maya dəyəri aşağı salınmalıdır;
- Vaxta, əməyə, enerjiyə, resursa qənaət edən innovativ texnologiyaların davamlı inkişafı təmin olunmalıdır;
- Aqrar sahənin məhsullarına tələb və təklifin tarazlıq şərtləri davamlı olaraq gözlənilməlidir;
- Aqrar sahədə innovasiyalara investisiya qoyuluşlarının artırılması üçün stimullaşdırıcı mexanizmlərin effektivliyi qorunmalıdır;
- Aqrar sahə ilə funksional fəaliyyəti olan sahələrin inkişafının davamlılığı qorunmalıdır.

1.2. İnnovasiya və onun aqrar sektorda səmərəliliyinin artırılması

İqtisadiyyatı bütün sahələri kimi aqrar sahədə də resurslardan daha səmərəli istifadə üsullarının tətbiqi, daha intensiv, daha məhsuldar texnologiyaların istifadəsi, əmək məhsuldarlığının artırılması, satış üsullarının təkmilləşdirilməsi, müasir elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi sahənin inkişafının və rəqabətqabiliyyətliliyinin təməlinə durur. Bu mənada innovasiyaların aqrar sahədə xüsusilə əhəmiyyətli inkişaf amili kimi tədqiq olunması zəruridir. 1900-cü illərdən etibarən dünyada gedən sürətli inkişaf və qloballaşma prosesləri innovasiyalara diqqəti daha da artırmış, onun elmi tədqiqat sahəsində geniş yer tutmasına səbəb olmuşdur.

İnnovasiya anlayışına dair yanaşmalar müxtəlifdir. Bəzi mənbələrdə innovasiya terminin latın dilində “innovatio” sözündən götürüldüyü və yenilənmə, yaxşılaşma mənasını verməsi qeyd edilir. Həmçinin ingilis dilində yenilik axtarmaq mənasında istifadə edilməsi də qeyd edilir. V.H.Abbasov innovasiyanı yeni məhsul növlərinin, yeni texnologiyaların yaradılması və yayılması ilə

istehsalın yeni təşkilati formaların və idarəetmə üsullarının istifadəsinə yönəldilmiş yaradıcılıq fəaliyyətlərinin nəticəsi kimi qeyd etmişdir (V.H.Abbasov. 2017). Dulupçu M.A. və Sunqur O. innovasiyaya tərif verərkən qeyd edir ki, innovasiya yeni məhsul, xidmət və üsulların müasir dövrün rəqabət şərtlərinə uyğun olaraq elmi əsaslarla təkmilləşdirilərək gəlir əldə etmək məqsədi ilə dəstəklənməsidir (Dulupçu, M. A. ve Sungur, O. 2007).

İstər yerli, istərsə də xarici mənbələrdə innovasiya termininin iqtisadi kateqoriya kimi işlədilməsində ilk olaraq J.Şumpeterin adı qeyd olunmuşdur. Onun “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi” adlı əsərində bir sıra yeniliklərin birləşməsini innovasiya kimi nəzərdə tutaraq onları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmişdir:

- İstehsal prosesində yeni texnika və texnologiyalardan istifadə edilməsi, yeni bazarlara çıxış;
- Yeni məhsul və xidmətlərin yaradılması;
- Yeni xammaldan istifadə;
- İstehsalın təşkili üsullarının, maddi-texniki təminatının dəyişdirilməsi;
- Satış üsullarının və bazarın təchizat formasının dəyişdirilməsi

Onun yanaşmasına əsasən innovasiya məhsulların, istehsal vasitələrinin, bazarların, satış üsullarının, sənayenin təşkilati-idarəetmə formalarının tətbiqi məqsədlər üçün dəyişdirilməsi, yaxud yeniləri ilə əvəzlənməsidir (Akif Musayev. 2014). İnnovasiya başqalarının fikir və fəaliyyətlərinin izlənilərək təkrarlanmasını deyil, yeni və fərqli yanaşmalarla yeni ideyaların rəqiblərdən daha sürətli, daha effektiv şəkildə reallaşdırılaraq tətbiq olunmasıdır (Tosunoğlu, B. T. 2003.)

B.X.Ataşov aqrar sahədə innovasiyaların tətbiqi məsələlərini araşdırarkən ümumiləşdirmə apararaq innovasiya termininə üç nəzəri baxışı fərqləndirmişdir. Birinci yanaşmada innovasiya yeniliklər və yeniliklərin tətbiqi kimi qəbul edilir. İkinci yanaşmada innovasiya yeni texnika və texnologiyaların yaradılması kimi qəbul edilir. Üçüncü yanaşmada özündən əvvəl yaradılanlardan keyfiyyətə fərqlənən istehsal vasitələrinin və üsullarının istehsal prosesinə tətbiqi kimi qəbul edilir. Yeniliklər dedikdə elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə fəaliyyətləri çərçivəsində əldə olunan yeni məhsul, texnika və texnologiya, informasiya, üsullar

və s. nəzərdə tutulur. İnnovasiyanın məqsədi - idarəetmə obyektini dəyişdirmək, yeni elmi-texniki, iqtisadi və sosial səmərə əldə etməkdir. İnnovasiya – yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul (xidmət), texnika, texnologiya, istehsalın və idarəetmənin təşkili şəkliində təcəssüm etmiş və müxtəlif effektlər verən elmi biliklərin kommersiyalaşdırılması kimi qiymətləndirilir (B.X.Ataşov. 2017.).

Müasir şəraitdə bazar rəqabətinə uyğunlaşmaq və üstünlük qazanmaq üçün milli iqtisadiyyatlar və müəssisələr səviyyəsində innovasiyaların inkişaf etdirilməsi üçün elmi-tədqiqat fəaliyyətləri genişləndirilməkdədir. Bu fəaliyyətlərin dəstəklənməsinə dövlət müxtəlif iqtisadi güzəştlərin tətbiqi, hüquqi-təşkilati mexanizmlərlə dəstək verir, təhsil sektoru ilə özəl sektorun səmərəli əməkdaşlığı üçün zəmin yaradır. Digər tərəfdən özəl sektor özünün maliyyə imkanları ilə fəaliyyət məqsədinə uyğun elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsini həyata keçirir.

İnnovasiya yeni məhsul, yeni fikirlərin əldə edilməsi üçün mövcud potensialın artırılması istiqamətində nail olunan tərəqqidir. Tədqiqat-təkmilləşdirmə və texnoloji fəaliyyətlərlə innovasiyanın kompleksliliyi investora sahə daxilində əlavə üstünlüklər qazandıraqla yanaşı, regionun və milli iqtisadiyyatın inkişafına da təkan verir.(Recepoglu, M., Dogan, K. C. 2014).

T.N.Əliyevə görə isə innovasiya birdəfəlik hadisə olmayıb, dəyişən şəraitə daima münasibət bildirmək, bilikləri yeni məhsula və xidmətə çevirməkdir. T.N.Əliyev və L.B.Babayev birgə müəllifi olduqları regional inovasiya sisteminin təşkili və idarəedilməsi adlı kitabda innovasiyaya dair müxtəlif alimlərin verdikləri tərifləri bir cədvəldə birləşdirmişdir. Həmçinin bu alimlərin fikirlərini sintez edərək innovasiyaların əhatə dairəsini müəyyən etməyə çalışmışdır. Buna əsasən innovasiyanın əhatə dairəsi əsasən aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- istehlakda mövcud olmayan yeni məhsulun yaradılması;
- daha məhsuldar və yenilikçi istehsal üsulunun tətbiqi;
- satış üsullarında yeni qanunauyğunluğun müəyyənləşdirilməsi;
- yeni xammal mənbələrinin müəyyən edilməsi;

- inkişaf tempini sürətləndirən daha səmərəli istehsal formasının təşkil edilməsi;
- idarəetmə və təşkilətmə üsullarının təkmilləşdirilmiş, mütərəqqi formalarının tətbiqi;
- məhsulların və istehsal vasitələrinin üzərində həyata keçirilən keyfiyyət yaxşılaşdırılması;
- informasiyaların toplanması və idarəedilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, stimullaşdırmanın yeni formalarının tətbiqi və s (T.N.Əliyev, 2013).

İnnovasiya anlayışı ilə bağlı fikirləri nəzərdən keçirərkən bir sıra xüsusiyyətlər daha çox diqqəti cəlb edir. İnnovasiya hansı sahəyə, hansı tip proses, metod və ya məhsula aid edilməsindən asılı olmayaraq əsasən iki xüsusiyyəti özündə birləşdirir. Bunlar yenilik və mütərəqqilikdir.

Elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə işlərinin ölkələrin, regionların, təsərrüfat müəssisələrinin, ayrı-ayrı sahələrin inkişafında müsbət rolunu nəzərə aldıqda innovasiyanın inkişafına təsir edən hər nəfərə düşən elmi-tədqiqat xərcləri, elmi-tədqiqat sahəsində işçi, kadr potensialı, patentlərin kəmiyyəti, elmi nəşrlərin sayı kimi göstəricilər təhlil olunmalıdır.

İnnovasiya fəaliyyətindən əldə edilən nəticə yeni və daha mütərəqqi məhsul, daha yaxşı xidmət, intensiv istehsal üsulu, proses, problemlərin həllini daha operativ şəkildə təmin edən üsullar hesab olunur. Xüsusilə istehsal prosesinin intensivliyini təmin etmək innovasiyalardan böyük ölçüdə asılıdır.

İnnovasiya fəaliyyəti özündə əsasən aşağıdakıları ehtiva edir:

- Elmi-texniki yönümlü proqramların əsasən uzunmüddətli dövrü əhatə edən formalarının reallaşdırılması;
- İqtisadiyyatda sahə strukturunun inkişaf etdirilməsi üçün istehsal amillərinin keyfiyyətə yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş tədqiqatların dəstəklənməsi;
- Daha məhsuldar, qənaətcil, daha mütərəqqi fəaliyyət prinsipləri olan texnika və texnologiyaların hazırlanıb istifadə edilməsi.

İnnovasiyaların tətbiqini aktuallaşdıran bir sıra səbəblər vardır. Bu səbəbləri mənbələrdə əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırırlar:

- Qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi;
- Kəskinləşən rəqabət şəraiti;
- Texnika və texnologiyaların inkişafına yatırımların çoxalması;
- Elmin və texnologiyaların məqsədəuyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi.

A.F.Musayev qeyd edir ki, məhz bu səbəblər firma və müəssisələri davamlı olaraq innovasiyaların inkişafına və tətbiqinə məcbur edir. İnnovasiya fəaliyyəti bütün mərhələlərdə yerinə yetirilən fəaliyyətlə innovasiya prosesilə əlaqədar olan digər fəaliyyətlərin məcmusudur (Akif Musayev. 2014).

İnnovasiya prosesinə elmi tədqiqatların aparılmasından tutmuş innovativ məhsulun hazırlanması və satışına qədər bütün mərhələlər daxildir. Bu mərhələləri ardıcıl olaraq belə sıralamaq olar:

- Elmi-nəzəri araşdırmaların aparılması;
- Praktiki araşdırmalar;
- İşləmələr;
- İnnovasiya layihəsinin hazırlanması;
- İnnovativ məhsulun nümunəsinin yaradılması;
- İnnovativ məhsulun sınaqdan keçirilməsi;
- Seriyalı istehsalın həyata keçirilməsi;
- Marketing;
- İnnovativ məhsulun satışı və satışdan sonrakı xidmətin təşkili;
- İnnovasiya tsikli
- Sınaq və satış (Akif Musayev. 2014).

İnnovasiya fəaliyyətinin subyektlərinə innovasiya fəaliyyətini həyata keçirən müəssisə və təşkilatlar, fiziki şəxslər, innovasiya prosesində istifadə olunan ideyaların, ixtiraların, yeni yanaşma və üsulların müəllifləri, innovasiya sektoruna yatırım edənlər, innovasiya sektorunda vasitəçilik xidməti göstərən şəxslər, innovasiya fəaliyyətini stimullaşdıran, tənzimləmə və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirən dövlət və digər icra qurumları daxildir (Akif Musayev. 2014).

Aqrar sahədə yüksək nailiyyətləri olan ölkələrdə innovasiya strategiyaları geniş şəkildə tətbiq olunmaqdadır. Bu strategiyaların tətbiqi kənd təsərrüfatının müxtəlif istiqamətlərində yeni, daha məhsuldar bitki və heyvan sortlarının yetişdirilməsini, mövcud şəraitdə məhsuldarlığın artırılmasını, işçi qüvvəsinə qənaət edilməsini, rəqabət imkanlarının artırılmasını, keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasını təmin edir. Həmin ölkələrin təcrübəsinə əsasən innovasiyaların inkişafı üçün aqrar sahədə istehsalı həyata keçirən müəssisələrin, sahəyə xidmət edən yardımçı sahələrin, elmi-tədqiqat müəssisələrinin, aqrar innovasiya fəaliyyətin həyata keçirən qurumların, müəssisə və təşkilatların, maliyyələşdirmə mexanizmlərinin effektiv fəaliyyətini təmin edən strategiyaların reallaşdırılması vacib şərtidir.

Aqrar sahənin inkişafı baxımından onun innovasiya potensialının təhlili xüsusilə önəmlidir. Aqrar innovasiya potensialı dedikdə konkret olaraq faktiki dövrdə sahənin inkişafının təmin olunması deyil, həmçinin gələcəkdə də intensivləşməni təmin edəcək imkanların artırılması nəzərdə tutulur. Aqrar innovasiya anlayışı regional inkişafın mövcud imkanlarını müəyyənləşdirməyə, onların keyfiyyət amillərinə daxil edilməsinə əsaslanmalıdır. Aqrar sahədə digər sahələrlə müqayisədə real nəticələr elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi nəticəsində əldə olunması mümkün olan nəticələrdən digər sahələrlə müqayisədə geri qalır. Müasir dövrdə bu fərqlər özünü daha açıq şəkildə büruzə verir. Məsələn, bitkilərin və heyvanların məhsuldarlıq potensialı müvafiq genetik imkanların ən çoxu 50-60%-i həcmində həyata keçirilir. Bu səbəbdən bu sahənin inkişafında innovasiya strategiyasının həyata keçirilməsi üçün elmi araşdırmalarla yanaşı, mövcud və gələcəkdə gözlənilən elmi-texniki nailiyyətlərdən daha geniş və əlverişli şəkildə istifadə imkanlarını artırmaq lazımdır (B.X.Ataşov. 2017).

1.3. Aqrar sektorda innovasiyalı idarəetmə və onun xüsusiyyətləri

Aqrar sahədə inkişafın təmin olunmasında müasir tələblərə cavab verən idarəetmə prinsiplərinin, idarəetmə mexanizmlərinin olması vacib şərtidir. İstehsal prosesinin təşkili zamanı innovasiyaların tətbiqi tək-cə istehsal amillərini texniki və

texnoloji hissəsini deyil, həm də idarəetmə prosesini əhatə etməlidir. Aqrar sahədə innovasiyalı idarəetmə özünü həm mikrosəviyyədə, həm də makrosəviyyədə göstərməlidir. Hər iki səviyyə üzrə kompleks innovativ idarəetmə təşkil edildikdə sahənin inkişafı daha da artırılmış olacaqdır. Aqrar sahədə səmərəlilik göstəriciləri artırılacaq, sahənin davamlı inkişafı təmin olunacaqdır. Mikrosəviyyədə innovasiyalı idarəetmə dedikdə sahə daxilində istehsal, satış və xidmət fəaliyyəti göstərən müəssisə və təsərrüfatların öz istiqamətləri üzrə yeni, daha operativ və çevik olan, effektiv nəticələr əldə etməyə imkan verən idarəetmə prinsiplərinə əsaslanmağı, mütərəqqi idarəetmə üsullarından istifadə etməsi, nəzarət, informasiyaların qəbulu, emalı və qərarların verilməsi üzrə daha təkmil idarəetmə sisteminin təşkili və s. kimi məsələləri qeyd etmək olar. Makroiqtisadi səviyyədə idarəetməyə dövlətin aqrar sahədə elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi təhsil, kadr hazırlığı siyasəti, elmi-tədqiqatların təşkili və onun nəticələrinin tətbiqi, aqrar sahə üçün innovativ inkişaf strategiyasının hazırlanması, sahədə innovasiyalara investisiyaların stimullaşdırılması üçün, vergi və kredit güzəştlərinin tətbiqi, yeni texnologiyaların tətbiqinə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi, innovasiya sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və s.-ni aid etmək olar.

Aqrar sektorda innovasiya sistemi maddi-texniki resursların mövcudluğu və elmi-texniki potensialla müəyyənləşir. İnnovasiya siyasətinin məqsədi məhsulun rentabelli istehsalı, makrosəviyyədə isə innovasiya fəallığının artırılması üçün şəraitin yaradılması, elmi mexanizmlərin formalaşdırılmasından ibarətdir. Məhz həmin mexanizmlərin köməyi ilə istehsalın təşkilati, iqtisadi, texniki və texnoloji yeniləşdirilməsi prosesi həyata keçirilir. İnnovasiya siyasətinin formalaşdırılmasında bir sıra mühüm amillərin nəzərə alınması vacibdir:

-İnnovasiya bazarında, iqtisadiyyatda, məhsulların və texnologiyaların çeşidində strateji dəyişikliklərin qabaqcadan proqnozlaşdırılması;

-innovasiya qərarlarına müvafiq münasibət bildirilməsi və onların dəstəklənməsi üçün zəruri tədbirlərin hazırlanması;

-innovasiya dinamikasının ilkin şəraitinin aşkar edilməsi (<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/223330>).

B.Ataşov qeyd edir ki, aqrar sahədə innovasiya proseslərini sürətləndirmək üçün bu proseslərin sahəvi spesifikasiyası nəzərə alınmaqla geniş təkrar istehsal şəraiti təmin edilməlidir. Yəni bir daha qeyd edilməlidir ki, aqrar sahədə innovasiya proseslərinin mühüm xüsusiyyətləri istehsalın spesifikasiyası ilə bağlıdır (B.X.Ataşov. 2017).

Aqrar-iqtisadi sahə üzrə tanınmış iqtisadçılardan biri olan İ.İbrahimov qeyd edir ki, aqrar sahədə innovasiya sferasının xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən əlamətlərə görə təsnifatlaşdırılır. Bu əlamətlərə görə innovasiyalar aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- seleksiya-genetik;
- istehsal-texnoloji;
- təşkilati idarəetmə;
- sosial-iqtisadi;
- ekoloji innovasiyalar (İbrahimov İ.H. Bakı, 2016).

Burada kənd təsərrüfatının innovasiya yönümlü inkişafının əsası birinci tipə aiddir. Xəstəliklərə, zərərvericilərə və ətraf mühitin əlverişsiz amillərinə davamlı bitkilərin yeni sortları və hibridləri, heyvanların və quşların yeni cinsləri aiddir.

Kənd təsərrüfatında istehsalın xüsusiyyətlərin fərqləndirici xüsusiyyətləri innovasiyaların idarə edilməsində də fərqlərin olmasına səbəb olmuşdur. Burada qeyd olunmalı məsələlərdən biri bu sahədə əmtəə istehsalı üçün lazım olan əsas resurslar insan əməyi ilə yaradılmayan bitki, heyvan, torpaq, iqlim və hava şəraitidir. Bu resursların fəaliyyəti iqtisadi qanunlara deyil, təbiət qanunlarına əsaslanır. Bitki və heyvanların təkrar istehsalından ibarət təbii proses bilavasitə insan həyatının təkrar istehsalında məzmunlu və həlledici vasitə olduğuna görə, iqtisadiyyatın bu sahəsində bütün təşkilati proseslər, idarəetmə, sosial-iqtisadi, texniki-istehsal, innovasiya və bazar prosesləri onların bazasında inkişaf edən bioloji proseslərin qanunauyğunluqlarına tabe edilməlidir. Kənd təsərrüfatında innovativ texnologiyaların tətbiqi bu sahədə mövcud olan təbii istehsal

resurslarının qorunmasını təmin etməlidir. Ona görə də innovasiyaların idarəedilməsində təkcə iqtisadi qanunların deyil, təbiət qanunlarının tələbləri də nəzərə alınmalıdır. Bu qanunlar isə onda təzahür edir ki, məsələn, gübrə verilməsini seleksiya hesabına kompensasiya etmək, aqrrotexnikadakı boşluqları yeni sortlar hesabına doldurmaq, yaxud yemləri cins yetişdirmə işi ilə tam əvəz etmək mümkün deyildir.

Kənd təsərrüfatında nəticələrin əldə edilməsi ilə bağlı qeyri-müəyyənliyin yüksək olması səbəbindən risk səviyyəsi də yüksəkdir. Belə ki, hava şəraiti, iqtisadi risklər, qiymətlər, kreditvermə, idarəetmə, o cümlədən innovasiya proseslərinin yüksək risk səviyyəsi aqrar sahəyə xas olan cəhətlərdir. Elmi-tədqiqatların və onun nəticələrinin maliyyələşdirilməsi, məsrəflərlə nəticələr arasındakı vaxt fərqi və bir çox başqa risklər innovasiya məhsullarına tələbatın qeyri-müəyyən olmasını şərtləndirdiyindən özəl sərmayədarlar kənd təsərrüfatına kapital qoyuluşlarından çəkinirlər.

İstehsal-texnoloji innovasiyalar aqrar sahənin müxtəlif istiqamətləri üzrə yeni məhsulların hazırlanmasının, istehsal prosesinin reallaşdırılmasının yeni üsul və formalarının, yeni prinsiplərinin tətbiqini nəzərdə tutur. Bu texnologiyaların tətbiqi yeni növ məhsulların hazırlanması, yaxud ənənəvi məhsulların keyfiyyətinin artırılması, istehsal xərclərinin aşağı salınması, texnoloji məhsuldarlığın artırılması, iş qüvvəsinə qənaət etməyə imkan verən texnologiyaların tətbiqində özünü göstərir.

Bitkiçilik məhsullarının istehsalında, saxlanılmasında və emalında tətbiq edilən mütərəqqi texnologiyalar, heyvanların bəslənməsinin yeni metod və formaları da innovasiyaların bu tipinə aid edilməlidir.

Təşkilati-idarəetmə innovasiyaları inteqrasiya tipli strukturların formalaşmasında, informasiya-məsləhət xidmət sahələrinin və sistemlərinin yaradılmasında institusional yenilikləri əhatə edir.

Aqrar sahədə innovasiyalı sahibkarlığın maliyyə təminatı adekvat maliyyə-investisiya mexanizminin yaradılmasını tələb edir. Sahədə innovasiyaların investisiyalaşması ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı, tarazlı regional inkişaf və

elmi-texniki siyasətin prioritetlərinə əsaslanmalı, investorlar üçün innovasiya yönümlü imtiyazlı fəaliyyət rejimləri yaradılmalıdır. İnnovasiyaların investisiyalaşdırılmasının perspektivli forması olan innovasiya fondlarının yaradılması - mənbələrin müxtəlifliyi və çoxsaylı olmasını, risklərin bölgüsü və yenidən bölgüsünün adekvat mexanizminin fəaliyyət göstərməsini, dövlət və özəl bölmənin alyansını nəzərdə tutmalıdır. Aqrar sahədə innovasiyalı sahibkarlığın əlverişli investisiya mühiti gömrük-vergi stimullaşdırılmasını, haqsız rəqabətlə və inhisarçılıqla fəal mübarizəni, intellektual mülkiyyətin səmərəli qorunmasını, normativlərin və standartların hazırlanması prosesinin sadələşdirilməsini və s. nəzərdə tutur (F.A.Qaraşov. 2013).

Aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyətin inkişafının təmin edilməsində ən mühüm faktorlardan biri də mütəxəssis və kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi, aqrar sahənin tələblərinə uyğun müasir texnologiyaları hazırlayacaq, onları idarə edə biləcək yüksək ixtisaslı kadrların sahədə fəaliyyətini stimullaşdıracaq mexanizmlərin formalaşdırılması, kadr hazırlığının strukturunun sahənin tələblərinə uyğunluğunun təmin edilməsi, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri ilə elmi-tədqiqat və ali təhsil müəssisələrinin əməkdaşlığını təmin edəcək fəaliyyət mühitinin yaradılması istiqamətində dövlətin strateji siyasətinin reallaşdırılmasıdır.

Aqrar sahədə dövlətin innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri bunlardır:

- fundamental və tətbiqi araşdırmaların fəallaşdırılması;
- innovasiya fəaliyyətinin normativ-hüquqi təminatı, intellektual mülkiyyətin obyektlərinin qorunması və onların təsərrüfat dövriyyəsinə daxil edilməsi;
- elmi-texniki nailiyyətlərin və qabaqcıl təcrübənin istehsalda mənimsənilməsinin sürətləndirilməsi;
- elmi-texniki araşdırmaların sertifikatlaşdırılması və tətbiq edilməsi, kadrların hazırlanması sisteminin innovasiya prosesinin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;

- əmtəə istehsalçılarının innovasiya fəaliyyəti üçün dövlət dəstəyi;
- innovasiya layihələri və proqramlarının ekspertiza və seçimi üçün müsabiqə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- aqrar sahənin bütün səviyyələrində innovasiya proseslərinin idarə edilməsi və stimullaşdırılması üçün iqtisadi mexanizmin yaradılması;
- mülkiyyət islahatı və innovasiya sahəsində sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi;
- aqrar sahədə innovasiya fəaliyyətinin təşkilində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və s. (B.X.Ataşov. 2017).

Aqrar sahədə innovasiyaların tətbiq dairəsi olduqca genişdir. Bu sahənin təşkilati-idarəetmə mexanizm və strukturlarının formalaşmasına da təsir göstərmişdir. Təşkilati-idarəetmə mexanizminin fəaliyyəti aqrar sahədə intensivləşmənin aparılmasında, innovasiyaların tətbiqində və inkişafında önəmli rola malikdir. İnnovasiyaların inkişafı birinci növbədə elmi-tədqiqatları həyata keçirən institut və laboratoriyaların inkişafını tələb edir.

Ölkəmizdə bu sahənin innovasiyalarla təminatının yaxşılaşdırılmasında 20-dək İnstitut, Aqrar Elm Mərkəzi və ona tabe olan 14 elmi-tədqiqat İnstitutu, müxtəlif regionlarda yerləşən bölgə Təcrübə Stansiyaları, dayaq məntəqələri, təcrübə təsərrüfatları fəaliyyət göstərməkdədir. Onların bu sahədəki tədqiqatları aşağıdakı istiqamətlər üzrə innovasiyaların inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirilmiş fəaliyyətləri əhatə edir:

- torpaq və su ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması, münbitlik səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində yerli məhsul istehsalının və keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- bitkiçilik və heyvandarlıqda resursqoruyucu texnologiyaların mənimsənilməsi;
- kənd təsərrüfatı bitkilərinin genfondunun qorunması, seleksiya və heyvandarlıqda cins işinin yaxşılaşdırılması;
- istehsal və xidmət prosesində iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsi;

- yerli məhsullar istehsalının təşkili və təsərrüfat formalarının səmərəli idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi;
- aqrar sahədə maliyyə-kredit, vergi, sığorta, qiymət sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- yeni texnika və texnologiyanın yaradılması və təkmilləşdirilməsi;
- məhsulun istehsalı və marketinqi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- aqrar sahənin daxilində müvafiq sahələr üzrə istehsalın və xidmətlərin inteqrasiyası, stimullaşdırılması;
- ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının təşkili;
- mövcud istehsal, əmək və maliyyə potensialından səmərəli istifadə edilməsi;
- yem istehsalının artırılması və ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi;
- ətraf mühitdən istifadə və ekoloji tarazlığın mühafizəsinin təşkili;
- gübrələrdən istifadə, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı səmərəli mübarizə aparılması;
- kəndin sosial inkişafı və məşğulluğun yüksəldilməsi və s.(İbrahimov İ.H. 2016).

Ölkəmizdə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramlarında innovasiyaların inkişafı istiqamətində aqrar sahədə bir sıra işlər görülmüşdür. Dövlətin dəstəyi ilə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində aqrar sahədə heyvandarlıq, bitkiçilik və digər istiqamətlər üzrə istehsal və emal prosesinin daha mütərəqqi texnika və texnologiyalarla inkişafına əsasən təkan verilmiş, bu sahədə məhsuldarlığın artırılmasına nail olunmuşdur. Dövlətin bu sahədə verdiyi dəstəyin nəticəsi olaraq xarici ölkələrdən müasir avadanlıqların, texnika və texnologiyaların, daha məhsuldar bitki və heyvan sortlarının, dərman vasitələrinin, gübrələrin ölkəmizə gətirilməsi sahənin rəqabət imkanlarını da artırmışdır. Emal sənayesinin müasir tələblərə uyğun qurulması ilə daxili və xarici bazara yeni məhsullar çıxarılmış, əvvəlki illərdən fərqli olaraq aqrar təsərrüfatlarda ərzaq emal sənayesində daha keyfiyyətli məhsulların istehsalına üstünlük verilmiş, məhsulun çeşidlənməsi, qablaşdırılması və saxlanması diqqət artırılmışdır. Aqrar sahədə innovasiyaların inkişafı üçün dövlət aşağıdakı tədbirləri həyata keçirir:

- Bazar infrastrukturunda eyni məhsulun bolluğu şəraitində inhisardan azad rəqabət mühiti yaradılır.
- Təklif olunan məhsulların keyfiyyəti dövlət nəzarəti ilə keyfiyyətin idarə olunması təmin olunur.
- İstehsal mühitinin ekoloji şəraitinin sağlam olması üçün investisiya qoyuluşunu artırır.
- İnnovasiya texnologiyaları əsasında mineral və energetika resursları artırılır (Aqrar sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. 2011).

İstehsal prosesinin texniki-texnoloji inkişafı və fəaliyyəti trendləri və perspektivlərinin analizi, həmçinin post-industrial iqtisadiyyat bazarının strukturunda kənd təsərrüfatı məhsulunun vəziyyəti innovativ menecmentin əsası hesab edilir.

Aqrar sənaye kompleksində struktur alt sistemlərdə innovasiyaların geniş istehsalı üçün şəraitin yaradılması, həmçinin innovasiya texnologiyasının konspesiyanın formalaşdırılmasından texnoloji paketin kənd təsərrüfatı müəssisəsinin istehsal platformasına inteqrasiyasına qədər istehsal prosesi mexanizminin təmin edilməsi üçün yönəldilən innovativ kompleksin yaradılması məqsədəuyğundur. Verilmiş məsələnin reallaşdırılması bir sıra funksional addımların atılmasını tələb edir:

- Elmi axtarışların bütün sahələrində tətbiqi araşdırmalar sferasında və aqrar elm sahəsində tədqiqat fəaliyyətinin yerinə yetirilməsinin genişləndirilməsi, xüsusilə verilmiş tədbirlərin başlıca məqsədi elmin maliyyələşdirilməsinin geri qalmasının aradan qaldırılması və elmi layihələrin kommersiya istifadəsi üçün yararlı hala gətirilməsi hesab edilir;
- İnnovativ maşınqayırma, bitkiçilik və heyvandarlıq istiqamətləri üzrə gen mühəndisliyi sahəsində, kompleks biotexniki sistemlərdə və kənd təsərrüfatının innovativ inkişafının digər sahələrində məşğul olan şirkətlərin səmərəli fəaliyyəti üçün xüsusi iqtisadi zonalar qismində maliyyə-hüquqi üstünlüklərin yerli mühitini obyektiv surətdə yaratmaq lazımdır;

- Kənd təsərrüfatı təşkilatları tərəfindən innovasiya texnologiyalarının tətbiqi vasitəsilə istehsal prosesinin səmərəliliyinin artırılması və inkişafının başlıca anlayışları haqqında informasiyanın məqsədli şəkildə əldə edilməsinin sürətləndirilməsi üçün aqrar informasiya şəbəkəsinin yaradılması;
- İnsan kapitalından səmərəli şəkildə istifadəsi və kənd təsərrüfatının innovativ inkişaf siyasətinin reallaşdırılması üçün kompleks infrastruktur mühitinin yaradılması əsasında yerli ərazinin inkişaf etdirilməsi. (İ. Rodionova. 2010).

Həm post-industrial, həm də informasiya iqtisadiyyatının formalaşmasının bütün mərhələlərində investisiya fəaliyyətinin ən səmərəli və perspektivli istiqamətlərindən biri insan kapitalının inkişafı üçün mövcud resursların əlavə edilməsi hesab edilir. İnsan kapitalı iqtisadi sistemin inkişafının müasir mərhələsində onun ən mühüm tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir.

Başlıca determinantı innovasiya olan həm yerli mühitin, həm də kənd təsərrüfatı sahibkarlığının rəqabətqabiliyyətli intensiv inkişafı insan kapitalının reallaşdırılması olmadan mümkün deyil. Yüksək ixtisaslaşdırılmış kadrlar kənd təsərrüfatının innovativ layihələrinin reallaşdırılması və ASK-nin uzunmüddətli inkişafı üçün lazımdır. Konkret iş yerləri və şəraiti üçün yüksək ixtisaslaşdırılmış kadrların insan kapitalı formasında hazırlığı və tətbiqi innovasiya layihələrinin daha tam şəkildə və vaxtında reallaşdırılmasına şərait yaradacaq, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının texnoloji prosesinin məhsuldarlığı və səmərəliliyi durumunu izləməyə imkan verən əks əlaqə mexanizmini formalaşdırmağa imkan verəcək. Mövcud insan kapitalı və onların potensial perspektivli təsərrüfatçılıq kompleksləri üzrə inkişaf istiqamətləri olmadan innovativ layihələrin və innovativ iqtisadi sistemlərin yaradılması istiqamətləri innovasiyaların tətbiqinin proqnozlaşdırılan səmərəliliyini aşağı salır.

İnnovasiya prosesini xarakterizə edən verilmiş kateqoriyalar həm hər hansı yanaşmanın üstünlüyü ilə, həm də onların müxtəlif dərəcədə payı ilə özünü büruzə verə bilər və ASK-nin müxtəlif seqmentlərində iştirak edə bilər.

İdarəetmənin dövlət tərəfindən istifadə olunan struktur komponentləri Azərbaycanın regional strukturunun kənd təsərrüfatı xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, ASK-nin innovativ infrastrukturunun səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin edən kompleks innovativ tədbirlərin formalaşmasına yönəldilmiş iqtisadi tədbirlər və sosial yenidənqurmalar hesabına özünü büruzə verir.

Əmtənin tərkibində innovativ texnologiyadan istifadə nəticələrində diqqətini cəmləşdirən marketing vasitələrindən istifadə etmək yolu ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılması innovativ fəaliyyətin başlıca tərkib hissəsi hesab edilir. Marketing mexanizmi vasitəsilə məhsulun son istehlakçılara informasiyanın təqdim edilməsi yolu ilə innovativ texnologiyanın dəyəri reallaşdırılır. Bunun nəticəsində həm ölkə çərçivəsində, həm də xaricdə öz məhsulunu geniş bazarlarda reallaşdıran kənd təsərrüfatı müəssisələri verilmiş bazarlarda kəskin rəqabət şəraitində öz istehsal strukturunda marketing bölmələrindən ibarət olmalıdır. Marketing bölmələri həmçinin kiçik ASK müəssisələrinə, həm də iqtisadi və təşkilati səbəblərdən dolayı belə bölmələrə sahib ola bilməyən fermer təsərrüfatlarına da gərəkdir, ona görə də verilmiş kateqoriyanın müəssisələri marketing funksiyalarını outsorsinq şirkətlərinə ötürməsi məqsədəuyğun hesab edilir. ASK müəssisələri tərəfindən marketing alətlərindən istifadə istehsal imkanlarının səmərəli bazar reallaşdırılması üçün şərait yaradır, həmçinin innovativ xarakterli idarəetmə qərarların nəticəliliyini yüksəldir (K. Baldin. 2005).

Kənd təsərrüfatlarının inkişaf strategiyalarının verilmiş iqtisadi və innovativ elementləri ASK müəssisələrinin istehsal prosesinin səmərəliliyini yüksəltməyə imkan verir, iqtisadi inkişafı və milli iqtisadiyyatın artımını sürətləndirir. Beləliklə, kənd təsərrüfatının inkişafında innovativ texnologiyalar rəqabət üstünlüklərinin yaradılmasında başlıca müəyyənləşdirici tendensiya, mövcud resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılması və bununla ÜTT-nin rəqabət mühiti çərçivəsində səmərəli fəaliyyətin təmin edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması üzrə əsas amillərdən biri hesab edilir.

Kənd təsərrüfatı inkişafının innovasiya prosesi öz strukturunda aşağıdakı mühit əmələgətirən funksiyalardan ibarət olmalıdır:

- İnnovativ-institusional funksiyası milli ASK-ya yönəlmiş innovasiya şirkətlərinin yaradılması və inkişafı üçün əlverişli mühit, həmçinin vençur kapital qoyuluşunun əlavəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün institusional mühitin yaradılması və inkişafı üçün şərait yaradır.
- İnnovativ-istehsal funksiyası kənd təsərrüfatının istehsal mühitinin genişləndirilmiş innovasiya artımını əmələ gətirən iqtisadi-struktur proses və obyektlərini formalaşdırır.
- İnnovativ-proses funksiyası kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilmiş innovasiya fəaliyyətinin dövlət stimullaşdırılması və rəqabət üstünlükləri vasitəsilə istehsalın innovativ inkişafının ekosistemini formalaşdırır.

II Fəsil: Aqrar sektorda innovasiya sisteminin formalaşmasının müasir təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1. Aqrar sektorun inkişafında innovasiya layihələrinin rolunun təhlili

Aqrar sektorda innovasiya layihələrinin reallaşdırılması istehsal vasitələrinin istehsalının təşviqi effektini yaradır, bu da öz növbəsində istehsal vasitələrinin istifadəsi ilə bilavasitə bağlı olan element və sistemlərin innovasiya yenilənməsinə yönəlmiş investisiya fəaliyyəti həcmının genişlənməsi üçün şərait yaradır. İstehsal vasitələrinin istehsala investisiya edilməsi prosesinin intensivliyi kənd təsərrüfatı təşkilatlarının istifadə etdiyi istehsalın texnoloji proseslərinin innovativ inkişafının səmərəliliyi ilə asılılıq təşkil edir.

Risqlərin aşağı salınması və innovasiyaların səmərəliliyinin artırılması üçün kənd təsərrüfatında struktur innovativ layihələrin tətbiqinə imkan verən iqtisadi funksiyaların işlənilib hazırlanması və onlardan istifadə etmək məqsədəuyğun hesab edilir. ASK-nin innovativ inkişaf prosesi çərçivəsində maksimum dərəcədə məhsuldar alətlərin reallaşdırılması kənd təsərrüfatı müəssisəsinin idarə edilməsi üzrə layihənin strategiyasının işlənilib hazırlanması tələbini yaradır. Bu strategiya çərçivəsində aşağıdakı istiqamətlər reallaşdırıla bilər:

- Uzunmüddətli və qısamüddətli layihələrin formalaşdırılması və inkişafı;
- Bençmarkinq və innovasiyalardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- Yeni kənd təsərrüfatı texnikasının tətbiq müddətinin azaldılması və artıq köhnəlmiş texnikanın yenilənməsi.

ASK-nin innovativ layihə strategiyası çərçivəsində innovativ prosesin xarakteri aşağıdakı istiqamətlər üzrə fərqləndirilir:

- İnnovativ prosesin avanqard xarakteri - bazarda texnoloji üstünlük hesabına aktiv rəqabət üstünlüklərinin əldə edilməsidir;
- İnnovativ prosesin müdafiə xarakteri. Bura avanqard şirkətlərin trendlərinin qəbulu və istifadəsi, həmçinin onlar tərəfindən işlənilib-hazırlanmış texnologiyanın qismən dəyişdirilmiş formada istifadəsi aiddir;
- İnnovasiya prosesinin aryeqard xarakteri innovasiya riskinin maksimum dərəcədə aradan qaldırılmış, lakin aşağı rəqabətqabiliyyətli avanqard və müdafiə

yolu ilə əldə edilmiş nailiyyətləri özündə cəmləşdirir.(V. Requş, V. Markova, A. Qrişin, 2006.).

Həm dövlət, həm də şəxsi vəsaitlər və resursların hesabına texnoparklar, kommunikativ informasiya və texnoloji mərkəzlərin yaradılması, istehsal prosesində insan kapitalının iştirakının yüksəldilməsi məqsədilə əmək resurslarının hazırlığı və yenidən hazırlığı məqsədilə kənd təsərrüfatında innovativ prosesin kompleks inkişafı aşağıdakı istiqamətləri özündə birləşdirməlidir:

- İntestisiya fəaliyyətinin artırılması ilə bərabər kənd təsərrüfatı üzrə innovativ layihələrin yaradılması sahəsində xüsusi investorların sayının artırılması;
- Kənd təsərrüfatı sahəsində innovativ inkişafın tendensiyaları və trendlərini formalaşdıran və perspektiv istiqamətləri işləyib hazırlayan uzunmüddətli texnoloji layihələrin sayının artırılması;
- Dövlət və xüsusi şirkətlər tərəfindən bütövlükdə ASK və kənd təsərrüfatının dəstəklənməsi və sığortalanmasının sistem metodları vasitəsilə innovativ inkişafın iqtisadi risklərinin azaldılması;
- İnnovativ layihələrin reallaşdırılmasının əlverişli və səmərəli bazar mexanizminin formalaşdırılması.

Aqrar sektorda həyata keçirilən layihələrə kənd təsərrüfatında əhəmiyyətli hesab olunan suvarma sistemlərinin qurulmasını misal çəkmək olar. Hər hansı bir layihəyə başlamazdan əvvəl onun texniki-iqtisadi əsaslandırılmasını qurmaq lazımdır. Texniki-iqtisadi əsaslandırma layihənin maddi-texniki problemlərinin aradan qaldırılmasına, mövcud problemlərin asanlıqla həllinə səbəb olur. Su təchizatı Su təhcizatı layihələri suyun çıxarılması, saxlanması, daşınması və paylaşılması sistemləri üçün infrastruktur və idarəetmə tələb edir. Bunlar bəndlər, su çənləri, borular, kanallar, sayğaclar və s. ibarət ola bilər.

Aqrar sektorda su təchizatı layihəsi həyata keçirərkən fermerlərin istifadəyə yararlı torpaq sahələrinin həcmi, mövcud su bazasının uzaqlığı və ya olmaması yenidənqurulması və kanallar vasitəsilə ötürülməsi nəzərdə tutulur. Su təhcizatı

layihələri məqsəd olaraq fərqli inkişaf növlərinə malik ola bilərlər, bunlara daxildir:

- ▶ Vaxta qənaət: əgər rayonlarda su təhcizati mənbəyi uzaqda yerləşirsə bu o deməkdir ki, su əldə etmək üçün əlavə əmək və vaxt sərf olunmalıdır. Bu səbəbdən də su təhcizati layihələrinin səmərələrinə vaxta olunan qənaətin və uzaq mənbələrdən su daşıyan təsərrüfat üzvlərinin əməyinin dəyəri də daxildir.
- ▶ Təhcizatın etibarlılığı: boru vasitəsi ilə gələn su olmadıqda, keyfiyyət və kəmiyyət baxımından su təhcizati təmin olunmamışdır və bu təsərrüfatlarda əlavə xərclər yaranır.
- ▶ Miqdarın təmin olunması: Günün saati və mövsümlə artırılmış təhcizat
- ▶ Təmin olunmuş suyun keyfiyyəti.
- ▶ Sağlamlığa təsiri – sudan yaranan xəstəliklərin azaldılması.

Aqrar sektorda həyata keçirilən real su təhcizati layihəsinin mərhələli strukturuna nəzər saldıqda bir-biri ilə əlaqəli aşağıdakı mərhələləri göstərmək olar:

-Layihənin planlaşdırılması mərhələsində texniki-iqtisadi əsaslandırılma, büdcə, maliyyələşmə məsələləri araşdırılır, mövcud ola biləcək risklər müəyyən edilir;

-Layihənin icrası, fəaliyyət mərhələsi. Təsdiq olunmuş layihələrin icrasına başlanılır müəyyən edilmiş vaxt ərzində tətbiq edilir.

-Qiymətləndirmə mərhələsi. Layihənin investisiya qabiliyyəti, keyfiyyəti, aqrar sektorda layihə müddətində həyata keçirilən işlərin ümumi qiymətləndirilməsi aparılır. (Əlavə1, şəkil1)

Layihə dövrünün ən əhəmiyyətli faktorlarından biri onun düzgün idarəedilməsinin təşkilindən ibarətdir:

-Yaxşı idarəetmə mexanizmi. (Project Steering Committee-PSC)

-İctimati iştirak və maarifləndirmə (Community participation and awareness – CPA)

-Su təhcizati provayderlərinin quraşdırılması (Water service provider arrangements – WSP)(De Fraiture, C., Molden, D. və Wichelns, D. 2010.).

İcra edilən layihənin rəhbər komitəsi (PSC) layihənin monitorinqini aparmalıdır. O, həmçinin müxtəlif maraqlı tərəflər arasında münaqişənin həlli yollarını axtarmaqla layihə şəffaf və hesabatlı olmasını təmin etmək məsuliyyətini daşıyır. Yerli hakimiyyəti və ya yerli hakimiyyəti təmsil edən konsaltinq mühəndisi texnik podratçı tərəfindən icra edilən işləri nəzarət etməlidir.

Aqrar sektorda layihə reallaşdırmaq üçün regionun infrastrukturunun öyrənilməsi, regional təhlilindən sonra, əhali ilə danışıqlar aparmaq lazım gəlir. Belə ki, real layihələrin həyata keçirilməsi və işin keyfiyyətli və yararlılığının təmin edilməsinə üçün əhali rəyinin öyrənilməsi əsasdır. Sahibkarların və fermerlərin işlərinin asanlaşdırılması, ərazinin su sistemi ilə düzgün təchizatının aparılması üçün icma yığıncaqları və maarifləndirilməsi üçün treyninqlər həyata keçirilir, layihə haqqında və onun həyata keçirilməsi haqqında məlumat verilir, ictimaiyyətin tələbləri, arzuları və təklifləri nəzərə alınır. (Əlavə 2, Şəkil 2)

Həyata keçirilən layihələr sahibkarlara gəlirlər gətirir, bu gəlirləri əsasən aşağıdakı kimi ayırmaq olar:

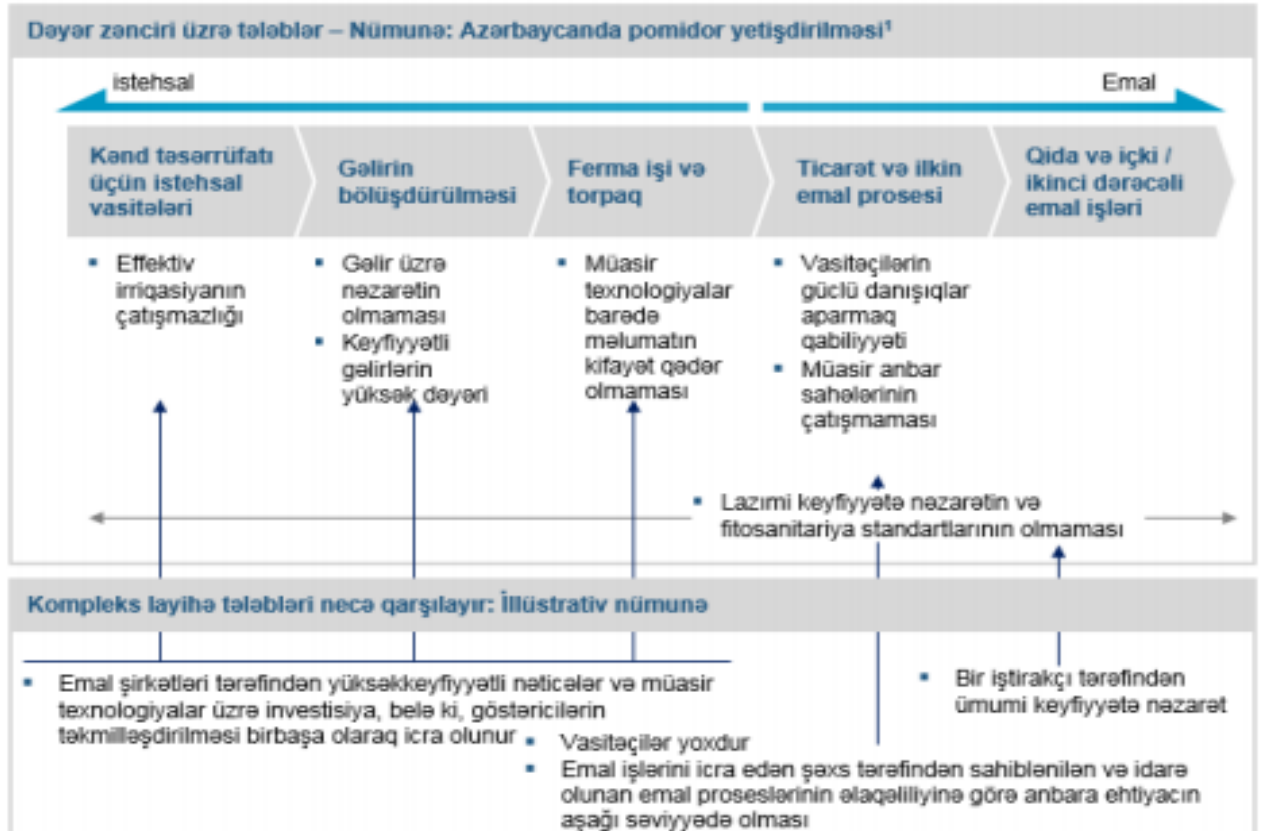
- ▶ **Özəl gəlirlər:** Qiymət qənaəti: təklif olunan su təhcizati bazar təhcizatının əvəz etdiyi halda (şüşə, suçənləri və s).
- ▶ **Xərc qənaəti:** təklif olunan su təhcizati özəl quyular və nasos avadanlığını əvəz etdiyi halda.
- ▶ **Vaxt qənaəti:** planlaşdırılan layihə su mənbəyinə getməyi əvəz etdiyi halda.
- ▶ **Suvarma yaxud suayrıcının idarə olunmasından gələn xalis mənfəət və kənd təsərrüfatının məhsuldarlığının təkmilləşdirilməsi.**

Layihələrin idarə olunması zamanı əlavə maliyyə risklərinə məruz qalmamaq üçün mövcud ola biləcək riskləri əvvəlcədən dəyərləndirmək və layihə nəticələrini qiymətləndirmək lazımdır. (De Fraiture, C., Molden, D. və Wichelns, D. 2010.).

Kənd təsərrüfatında həyata keçirilən layihələrdə dəyər zəncirinin qurulmasına kompleks yanaşmanın tətbiqi məhsul istehsalında yarana biləcək çətinliklərin, problemlərin və risklərin əvvəlcədən müəyyən olunub idarə edilməsinə imkan verir

Dünya Bankı hər il inkişafda olan ölkələr üçün müxtəlif sektorlar üzrə, həmçinin aqrar sektor üçün vəsait ayırır. 2018-ci ildə İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin Dünya Bankı ilə birgə təşkil etdiyi 3-cü Bilik Sərgisində beynəlxalq maliyyə qurumunun nümayəndəsi olan Culian Lampietti qeyd edib ki, Dünya Bankı Azərbaycandakı aqrar sektoru müşayiət etmiş və ixracın 77%-nin Rusiya istiqamətində olduğunu müəyyən etmişdir ki, bu da Azərbaycan üçün digər xarici iqtisadi əlaqələr baxımından mənfi göstərici sayılır. Əlavə olaraq qeyd etmişdir ki, Azərbaycanda 2018-ci il üzrə məhsuldarlıq səviyyəsi göstəriciləri ötən əsrin 60-cı illərdə Latın Amerikasına ölkələrindəki məhsuldarlıq səviyyəsindən bir qədər çoxdur. Azərbaycanda məhsuldarlığı artırmaq istiqamətində geniş imkanlar olduğunu və rəqəmsal texnologiyaların tətbiq olunması ilə, xüsusilə ət və süd məhsullarının istehsalının 3 dəfə arta biləcəyi fikirlərini irəli sürmüşdür.

Şəkil 2.1.1. Kompleks layihələrin dəyər zənciri üzrə inkişaf sxemi

Mənbə: Azərbaycanda dəyər zəncirinin təhlili- Anteja ECG (2014) məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Dünya Bankının rəsmisi Azərbaycanın ixrac potensialını tədqiq etməklə, kənd təsərrüfatı üzrə olan hissəsinin 1,1 mlrd. ABŞ dolları olduğunu qeyd etmişdir və yeni xarici bazarlar axtarmaq lazım olduğu təklifini irəli sürmüşdür.

2.2 Azərbaycanda aqrar sektorun innovasiya sisteminin formalaşma mərhələləri və istiqamətləri

Davamlı inkişaf strategiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişaf mərhələsi aqrar sektorda innovasiya sistemlərinin formalaşmasına və geniş tətbiqinə təkan vermiş oldu. Belə ki, davamlı və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə qəbul olunmuş regional sosial-iqtisadi inkişafbağlı dövlət proqramları sayəsində kənd təsərrüfatı sahəsində də əhəmiyyətli irəliləyiş göstəricilərinə nail olunmuşdur. Sosial dayanıqlılıq və iqtisadi sabitliliyin təmin olunması baxımdan əhalinin ərzaq təminatı, ərzaq təhlükəsizliyi əhəmiyyətli hesab olunur və bu baxımdan irimiqyaslı tədbirlər, islahatlar həyata keçirilir.

Dövlət proqramları qəbul edilənədək regionların sosial-iqtisadi inkişafı durğunluq dövrünü yaşayırdı, regional iqtisadiyyatda qeyri-tarazlıq, qeyri-bərabərlik meyilləri müşahidə olunurdu. Bu əsasən, regionlarda infrastruktur təminatının aşağı səviyyədə olması və kənd təsərrüfatında fermerlər üçün lazımı şəraitin olmaması ilə bağlı idi. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə birinci, ikinci və üçüncü Dövlət proqramlarında nəzərdə tutulan tədbirlərin, proqram və layihələrin həyata keçirilməsi, rayonlardakı mövcud sosial infrastruktur, xüsusilə də, aqrar sektorun yenidənqurulması və ya bu sahədə innovativ metodlara keçirilməsi artıq qarşıdakı illər üçün başqa hədəflər üzrə tədbirlərə yol açıb sürətli inkişaf edən Azərbaycanın qarşısında yeni proqressiv meyillərə uyğun sosial-iqtisadi vəzifələr ortaya çıxardı.

Müstəqillik illərindən sonra Azərbaycanda kənd təsərrüfatında baş verən iqtisadi tənəzzül vəziyyətindən çıxmaq məqsədilə aqrar islahatlar həyata keçirilməyə başlandı. Bununla da islahatların ilkin mərhələsi başlandı və 1995-ci ildə “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında” qanun, “Aqrar islahatın əsasları haqqında” qanun, 1996-cı ildə “Torpaq islahatı haqqında” qanun qəbul edilməklə

kolxoz və sovxozların ləğvi başlandı, torpağın özəlləşdirilməsi prosesi başa çatdı. Kənd təsərrüfatında həyata keçirilən islahatlar Azərbaycan modeli adı ilə beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında əks olunduğu kimi effektivlik və ədalətlik prinsipinə əsaslanaraq bazar iqtisadiyyatı sistemində keçidi sürətləndirdi. Xüsusi mülkiyyətə veriləcək torpaqların 99,8%-i, əmlakın 98,9 %-i özələşdi və bununla da Azərbaycan MDB ölkələri üzrə ən sürətli torpaq islahatı keçirilən ölkə kimi tanındı. Həmin dövrdə Dünya Bankı və BMT-nin Ərzaq Təşkilatı (FAO) ilə birlikdə həyata keçirilən layihələr fermerlər üçün yardım mexanizminə çevrilməyə başladı. 2001-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı”nın təsdiqindən sonra əhəmiyyətli irəliləyişlər nəzərə çarpmağa başladı, əhalinin əksəriyyətinin qeyri-neft sektorunda çalışdığı faktorunu nəzərə alsaq ərzaq məhsullarının istehsalının ÜDM-dəki payı əvvəlki illərin faiz göstəricilərinə nisbətən xeyli artdı (www.azerbaijans.com).

“2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası kiçik və orta sahibkarlığının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”(2002-2005-ci illər), “Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-iqtisadi inkişafı üzrə I Dövlət Proqramı”(2004-2008-ci illər), “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial-iqtisadi inkişafına dair II Dövlət Proqramı”, “2014-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial-iqtisadi inkişafına dair III Dövlət Proqramı” və s. proqram və layihələr fermerlərə maddi, texniki cəhətdən dəstəyin artırılması ilə bərabər aqrar sektorda çalışan əhalinin sayının artırılması, işsizlik faizinin aşağı düşməsi, yoxsulluğun azaldılması, sahibkarlığın aqrar sektordakı payının artması, regional layihələrin strukturlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilməsi nəticəsində əhalinin zəruri ərzaq məhsullarına olan tələbatında yerli məhsulların payının artması müşahidə olunmuş, idxalyönümlü məhsulların faizinin aşağı düşməsi nəticəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur (Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2015-ci il üçün illik hesabatı).

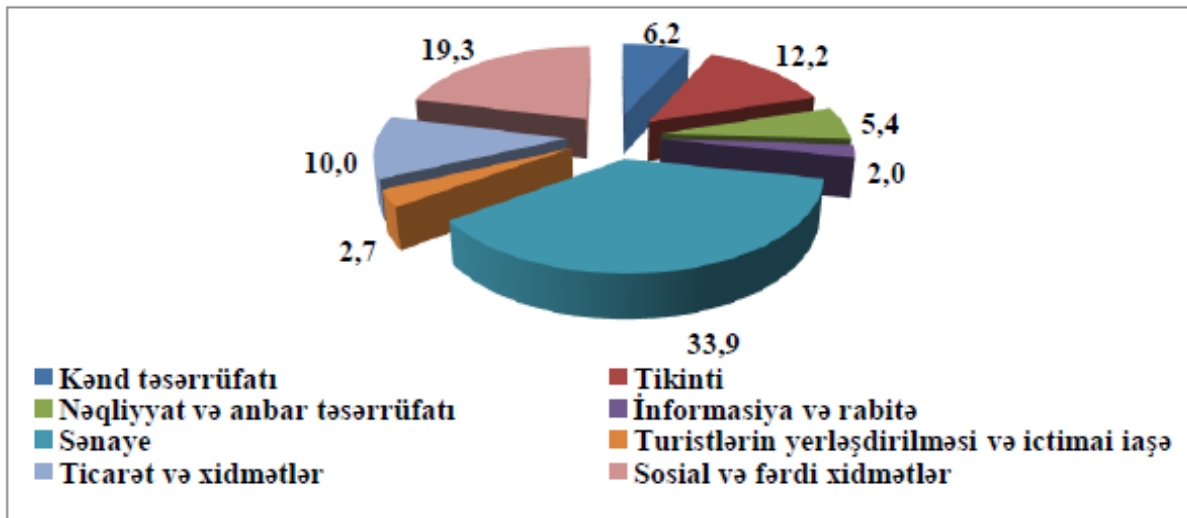
Dünya ölkələri daxili tələbatı ödəmək və əhalini ərzaq məhsullarına olan tələbatını təmin etmək məqsədilə ərzaq təhlükəsizliyi strategiyaları həyata keçirir

və bunun nəticəsində, daxili bazarda rəqabətqabiliyyətliliyə yönümlü məhsul istehsal olunur, idxal məhdudlaşdırılır. Buna əsasən, 2008-ci ildə ölkəmizdə ərzaq təhlükəsizliyinə dair 2008-2015-ci illəri əhatə edən daha bir Dövlət Proqramı qəbul olunmuşdur.

Aqrar sektorda rəqabətqabiliyyətli ərzaq məhsulları istehsalı üçün innovativ texnika və texnologiyaların tətbiq edilməsi məsrəfləri çox olduğuna görə dövlət bu sahəyə əhəmiyyətli subsidiyalar ayırmalıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən fermerlər üçün mineral gübrələrin alınmasını, damazlıq cins heyvanların ölkəyə gətirilməsini, buğda toxumlarının, tinglərin idxalını asanlaşdırmaq məqsədilə 2004-cü ildə “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. “Aqrolizinq” ASC-nin büdcədən ayrılmış maliyyə vəsaiti hesabına 9452 ədəd texnika, texnologiya və avadanlıq ölkəyə gətirilmişdir ki, fermerlər avadanlığın dəyərinin 20 faizini ödəməklə 10 il müddətinə aqrar sahə üçün lizinq götürmə imkanına şərait yaratmış oldu (Azərbaycan Respublikası kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”(2002-2005-ci illər).

Ölkədə dövlət investisiyaları hesabına qurulan infrastruktur obyektləri bütün sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafına müsbət təsir göstərdi. Azərbaycanın investisiya siyasətində özəl sektorun maliyyə təminatının artırılması nəticəsində ölkədə güclü sahibkarlıq sinfi formalaşmışdır.

Şəkil 2.2.1. 2015-ci ildə ümumi daxili məhsulun strukturu.

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi 2015-ci il illik hesabatı məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi məqsədi ilə 2015-ci ildə fermerlərə, sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi və maarifləndirici treyninqlərin, tədbirlərin keçirilməsi ilə bağlı forumlar təşkil olunmuşdur. Sahibkarlıq subyektlərinin təbii ehtiyatları, onların iqtisadi potensialı, inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla, mövcud sektorda maliyyələşdirilmə yönümlü aparılan tədbirlər investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə kreditləşməsinə imkan yaratmışdır (Azərbaycan Respublikası kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”(2002-2005-ci illər).

“Şəffaflığın artırılması və korupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiyanı təsdiq edilməsi barədə” 28 iyul 2007-ci il tarixli qəbul olunan sərəncama əsasən “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə”yə uyğun olaraq, “Praysvoterhaus” (PWC) audit şirkəti tərəfindən Beynəlxalq Audit Standartları əsasında xarici təcrübəyə əsaslanaraq Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun 2014-cü il üzrə maliyyə hesabatlarının auditini həyata keçirmişdir. Audit dövründə Fond tərəfindən maliyyə hesabatlarının hazırlanması və düzgün təqdim edilməsi üçün səmərəli və keyfiyyətli nəzarət sisteminin tətbiq olunması, Fondun maliyyə hesabatlarının Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarına uyğun şəkildə tərtib olunması və təqdim edilməsi, mövcud uçot siyasətinin düzgünlüyü və Fondun fəaliyyəti ilə bağlı qəbul olunmuş digər məsələlər təhlil edilmiş və rəy verilmişdir (www.azerbaijan-news.az) (Əlavə3, Şəkil3)

2015-ci ildə həyata keçirilən sahibkarlığın inkişafı üzrə həyata keçirilən tədbirlər üzrə sahibkarlara investisiya layihələri üçün ayrılan 248 485.4 min manat vəsait büdcə hesabına maliyyələşdirilmişdir (www.budget.az).

Sahibkarların maarifləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər, xüsusi ilə Respublikada regionlar və Bakı şəhərinin qəsəbələrində təşkil olunan “Sahibkarlığın güzəştli kreditləşdirilməsi məsələləri”nə dair işgüzar forumlarda nümunəvi investisiya layihələrinin təqdim edilməsi və həmin layihələrin sahibkarlara təqdim olunan güzəştli kreditlərə olan tələbatın artmasına səbəb olmuşdur. Sahibkarlığın inkişafı istiqamətində həyata keçiriləcək bir sıra tədbirlər aşağıdakılardır:

- sahibkarlara kömək məqsədilə təşkil olunan fəaliyyətlərin işinin tənzimlənməsi məqsədilə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;
- institusional mexanizm kimi dövlət-sahibkar münasibətlərin gücləndirilməsi;
- sahibkarlar və fermerlər üçün ayrılan maliyyə təminatının regionlar üzrə daha da artırılması;
- sahibkarlığın müasir bazar infrastrukturu mexanizmində istehsal, bazar və sosial infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması və inkişafının sürətləndirilməsi;
- müəssisələrarası qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığın, istehsal-kooperasiya əlaqələrinin gücləndirilməsi.(V.H.Abbasov. 2017.)

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 24 noyabr 2003-cü il tarixində aqrar sektorda aparılan islahatlarla bağlı olaraq “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” fərmanın qəbulu ilə aqrar sektorda aparılan islahatların ikinci mərhələsinə başlandı. Fərmanda aqrar sektorla bağlı lazımi tədbirlərin görülməsi, fermerlər üçün əlverişli istehsal şəraitinin yaradılması, lazımi texnika, avadanlıq, vəsaitlərlə təmin edilmələri və s. inkişafı sürətləndirən başlıca addımların atılması kimi məsələlər irəli sürülmüşdür. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında (2004-2008-ci illər)” nəzərdə tutulan tədbirlərin yerinə yetirilməsi həmin fərmanın davamı olaraq aqrar sahədə əsaslı dəyişikliklərin aparılmasına səbəb olmuş və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün əlavə imkanlara yol açmışdır. Həmin Dövlət Proqramında qeyd olunan layihələrə əsasən aqrar sahədə yeni istehsal müəssisələrinin yaradılması, fəaliyyət göstərən köhnə emal müəssisələrinin fəaliyyətlərinin bərpası, yerli resurslardan istifadənin səmərəliliyinin maksimum artırılması, regionların inkişafı üçün zəruri infrastrukturun yaradılması və inkişaf etdirilməsi, regionlarda texniki xidmət mərkəzlərinin yaradılması, toxumçuluq bazasının genişləndirilməsi və digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yenidən təşkil edildi,

“Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradıldı və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında yeni qurumlar kimi Dövlət Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Agentliyi, Dövlət Baytarlıq Xidməti, Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidməti və Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi yaradıldı.

“Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması ilə fermerlərə texnikaların, aqrar sahədə istifadə olunan toxumların, gübrələrin və s. maliyyələşməsinin təmin edilməsi, 20% əvvəlcədən ödənişlə 10 illik lizinq əməliyyatı həyata keçirməyə başlandı ki, bununla da fermerlərin işi xeyli asanlaşdırıldı, kənd təsərrüfatının ÜDM-dəki illik həcmnin artmasına səbəb oldu.(Əlavə4, Şəkil4)

2019-cu ildə kənd təsərrüfatı, o cümlədən meliorasiya, irriqasiya və suvarma sistemlərinin maliyyə təminatı üçün ümumi büdcədən ayrılan vəsaitin həcmi 11% artaraq 834.7 mln. man. olması nəzərdə tutulmuşdur (www.budget.az).

2.3. İnnovasiya yönümlü inkişaf strategiyasının aqrar sektorun məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinə təsiri

Dünyada bu gün qlobal kənd təsərrüfatı məsələsi gündəmdə olma məsələsi qaldığı zaman, yeyinti məhsullarının qiymətləri artdığı və məhsul yığımının qiymət dəyikənliyini və dünya aqrar bazarında məhsul təklifinin qeyri-müəyyən olmasını təşviq edən kəskin iqlim dəyişkənliyi proseslərinin baş verməsi zamanı kənd təsərrüfatı istehsalının stabilləşdirilməsinin başlıca amillərindən biri olan aqrar-sənaye inkişafının innovasiya tərkib hissəsinə daha çox diqqət artmağa başlayır. Məhz buna görə də təbii resursların azalması şəraitində aqrar təsərrüfatçılığın səmərəliliyinin artmasını və həmçinin sahənin iqlim dəyişkənliyinə uyğunlaşmasını təmin etməyə imkan verən, kənd təsərrüfatı məhsullarının xüsusilə quraqlıqadavamlı sortlarının yetişdirilməsi və istifadəsi yolu ilə, quraqlıqların proqnozlaşdırılması, bu dəyişikliklərin təsirlərinin qiymətləndirilməsi sistemlərinin işlənib-hazırlanması və onların əvvəlcədən qabağının alınmasına imkan verən yeni texnologiyaların axtarışı məsələsi xüsusilə aktuallaşır.

Aqro innovasiyalar adı altında geniş mənada aqrar sferada həyata keçirilən və burada iqtisadi, ekoloji və sosial effektlərin artımını təmin edən innovasiyalar başa düşülür. Aqro innovasiyaların spesifikasiyası innovasiya prosesində (kənd təsərrüfatı istehsalında olduğu kimi) həm də aqroinnovasiya fəaliyyətinin bilavasitə obyektləri kimi çıxış edən təbii amillərin və komponentlərin (heyvanların, bitkilərin) istifadəsindən ibarətdir. Bundan əlavə aqrar innovasiyaların xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların aqrosferaya tətbiqi istehsal edilmiş məhsulun rəqabətqabiliyyətinin artırılmasının və onun bazarda olan payının artmasının xalis zəmanəti kimi çıxış etmir. Məhsul üzrə təklifin ona olan tələbi üstələdiyi dövrlərdə innovasiyalar qiymətləri aşağı salmağa, keyfiyyəti yüksəltməyə və beləliklə sahənin rəqabətqabiliyyətini artırmağa, məhsul yığılı olmayan illərdə isə innovasiyalar kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin ekoloji tərkib hissəsini təkmilləşdirməyə və aqrar resurs potensialını yüksəltməyə imkan verir.

Müvafiq olaraq, kənd təsərrüfatının təbii-bioloji və ekoloji amillərdən yüksək dərəcədə asılı olması üçün bu fəaliyyət sferasında innovasiya inkişafı əhəmiyyətli istehsal-texnoloji və təşkilati-idarəetmə istiqamətlərindən başqa genetik-seleksiya və iqtisadi-sosioekoloji kimi innovasiya növlərini əhatə etməlidir. Bu kontekstdə milli aqrar təsərrüfatçılıq sferasının innovativ inkişafının əsas məsələlərinin onun texniki-texnoloji modernizasiyası, sahədə resursa qənaətin təmin edilməsi, istehsal olunan məhsulun keyfiyyət xarakteristikalarının artırılması, kənd təsərrüfatı inkişafının ekoloji tərkib hissəsinin təkmilləşdirilməsi hesab edilir (K. Baldin., 2005.).

Kənd təsərrüfatının rəqabətqabiliyyətliliyi – kənd təsərrüfatı istehsalçılarının iqtisadiyyat, siyasət, cəmiyyətin və s. İnkişafının müəyyən şəraitlərində daxili və xarici bazarlarda olan mövqeyidir. İstənilən sahənin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması əhəlinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin artırılmasıdır. Dövlət iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı aparıcı rola malikdir, çünki ölkənin yeyinti təhlükəsizliyini təmin etməyə imkan verir.

Kənd təsərrüfatının başlıca rəqabət üstünlükləri təbii resurslar, kadrların ixtisaslaşması, texnologiyanın inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının maddi və maliyyə resursları, dövlət dəstəyinin olması və rəqabətin xarakteri hesab edilir.

Milli kənd təsərrüfatının rəqabətinin inkişafı üçün başlıca maneə ondan ibarətdir ki, mənfəətin böyük hissəsi vasitəçilərdə qalır, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları isə məhsulları aşağı qiymətə satır və fermerlərin bazara olan çıxışı demək olar ki, bağlıdır. Məlumdur ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində mənfəət məhsulun dəyərinin yaradılması zəncirinin ayrı-ayrı hissələrində cəmləşir, buna görə də istənilən müəssisə gəlirin çox olduğu yerlərdə öz yerini tutmağa çalışır. Məhz buna görə də Azərbaycana məhsul istehsalı deyil, vasitəçilik fəaliyyəti daha üstündür.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli qəbul etdiyi qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək məqsədilə strateji yol xəritəsində iqtisadiyyatın bəzi sektorları üzrə strateji məqsədlər qeyd olunub ki, bunlara:

-Yeni rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı üçün “First in Azerbaijan” investisiyaya təşviq proqramı

-Ölkə iqtisadiyyatına investisiyalar cəlb edilməsi “Invest in Azerbaijan” proqramı aiddir.

Bu cədvəldə 2020-ci il üzrə nəzərdə tutulan real ÜDM-in 10mln manat dəyərində artacağını, 100-dən çox yeni iş yeri açılacağını, kənd təsərrüfatına qoyulacaq olan investisiyaların miqdarının artacağını proqnoz ifadəsidir (www.budget.az).

Statistik göstəricilərə nəzər saldıqda, qeyri-neft sektorunun inkişafına ayrılan vəsaitlər və bu sahədə həyata keçirilən layihələr aqrar sektorda 2020-ci ilə qədərki məhsul istehsalında real artımın gözləntilərini xarakterizə edir.

Ümumiyyətlə, qeyri-neft sektorunda kənd təsərrüfatında qoyulan investisiya payı 5.4% təşkil edir ki, bu faizi 2020-ci ilə qədər artırmaq nəzərdə tutulmuşdur.

2018-ci ildə, ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatında yanvar-iyun ayları üzrə ümumi məhsul istehsalının dəyəri 3206,1 mln manat olmuşdur ki, onun 1774.8 mln manatı heyvandarlıq sahəsi üzrə, 1431.3 mln manatı isə bitkiçilik məhsullarından əldə olunan gəlirdir.(Əlavə5, Şəkil5)

Cədvəl 2.3.1.Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində görülməli tədbirlər üzrə gözlənilən nəticələr

No	Prioritetin adı	Real ÜDM-ə təsiri (milyon manatla, 2020)	Məşğulluq (tam ştatlı işçilər, 2020)	İnvestisiya məbləği (milyon manatla)
2.1.	Həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsulları üzrə istehsal potensialının gücləndirilməsi	450	-	440
2.4.	Kompleks layihələrin həyata keçirilməsi üçün dövlət-özlər tərəfdaşlığının inkişafı	130	7250	325
2.5.	Aqrobiznesin inkişafına dəstək infrastrukturunun formalaşdırılması	355	7725	350
3.1.	Kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi	210	-	-
6.3.	Kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsulları üzrə ixracın təşviqi və dəstəklənməsi	90	5060	40
7.4.	Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı istehsalının inkişaf etdirilməsi	-	-	15

Mənbə: www.budget.az məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabətqabiliyyətinin artırılmasına aşağıdakı amillər təkan verəcək:

1. Kənd təsərrüfatı texnikasının ikinci əl bazarının təkmilləşdirilməsi
2. Resursa qənaət edən və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların istifadəsi.
3. Sahəyə innovasiyaların tətbiq edilməsi.
4. Mineral və orqanik gübrələrin ixrac həcmının tənzimlənməsi.
5. Əmək haqqının yüksəldilməsi.
6. Kredit siyasətində islahatların həyata keçirilməsi.

(İ. Qolubov, 2011)

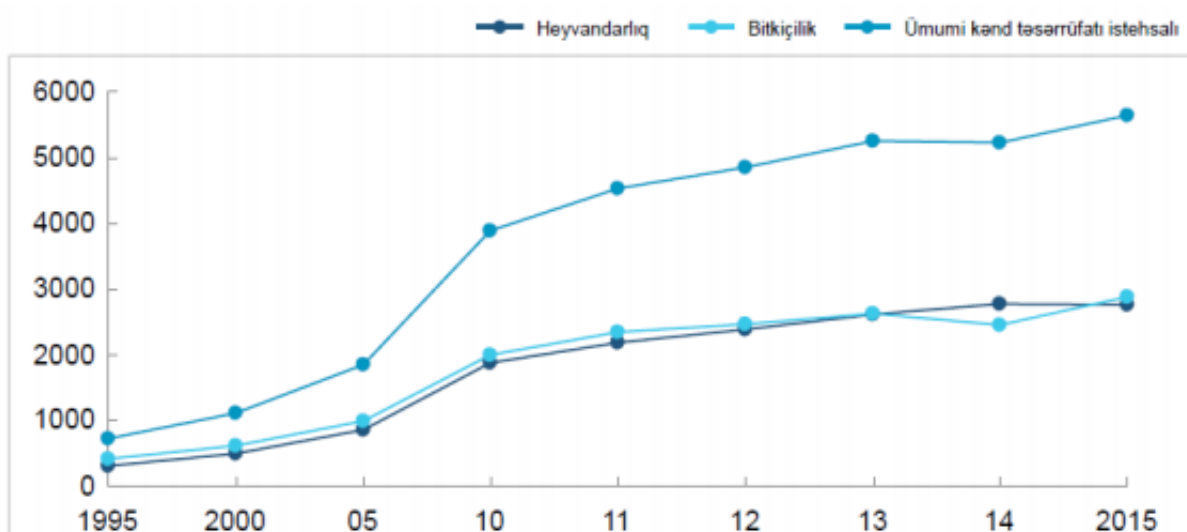
Yaranmış situasiyadan çıxış yolu traktor və maşınların ikinci əl bazarının inkişafı ola bilər. Kənd təsərrüfatı texnikasının aşınma dərəcəsinin yüksəkliyi

şəraitində mövcud maşınlardan maksimum dərəcədə istifadə etmək, yəni istifadə edilmiş traktor və kombaynların bazarını təkmilləşdirmək məqsədəuyğundur.

Mütəxəssislərin qiymətləndirmələrinə əsasən xərclərin özünü ödəməsi bir ildən az müddət təşkil edəcək. Sahənin böhran vəziyyətində mövcud texnikanın təkmilləşdirilməsi və bərpa edilməsini tətbiq etmək məqsədəuyğun hesab edilir. Həmçinin kənd təsərrüfatının iqtisadi səmərəliliyini enerjiyə qənaət edən və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların hesabına artırmaq mümkündür.

Kənd təsərrüfatının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasının əsasını innovasiyalı inkişaf istiqaməti təşkil edir. Bu zaman qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstəricinin 50%-ə çatdığı zaman, Azərbaycanda kənd təsərrüfatında təxminən bütün layihələrin 4 %-dən istifadə olunur.

Şəkil 2.3.2. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi (milyon manatla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Azərbaycanda aqrar sektorda həyata keçirilən layihələr hesabına 1995-ci ildən 2015-ci ilə qədərki məhsul istehsalında real artımı qrafikə əsasən aydın görmək mümkündür.

Elmi layihələrdən imtina sahənin geriliyini daha da artırır. Bu da bütün ölkənin iqtisadiyyatında öz mənfi əks təsirini tapır. Kənd təsərrüfatında innovasiyaların tətbiqi insan, bioloji və texnoloji amilləri özündə birləşdirməlidir. İnsan amili

kadrların kompetentliliyinin artırılmasından, bioloji – yüksək səmərəli heyvan cinslərinin və bitki növlərinin sortlarının istifadəsindən, texnoloji – kənd təsərrüfatı texnikasının təkmilləşdirilməsindən və servis xidməti mərkəzlərinin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir (İ. Rodionova. 2010.).

Torpağın məhsuldarlığı kənd təsərrüfatı istehsalının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasının amili kimi çıxış edir. Torpağın məhsuldarlığının artırılmasında son illərdə torpağa tətbiqi azalan orqanik və mineral gübrələrin tətbiqi əhəmiyyətli rola malikdir. Belə ki, statistik məlumatlara əsasən ölkədə gübrə istehsalı kəskin şəkildə azalmış, mineral və orqanik gübrələrin ixracı artmışdır. Ona görə də gübrələrin ixrac həcmnin tənzimlənməsi məsələsi ortaya çıxır. Səhədə məhsuldarlığın yüksəlməsi əmək haqqının artırılması hesabına mümkündür. kənd təsərrüfatında əmək haqqının artım tempi onun ölkə iqtisadiyyatında olan ümumi artım tempinə uyğun olmalıdır. Adambaşına düşən gəlirlərin ölkə və şəhər arasında olan fərqi azaltmaq lazımdır.

Kredit siyasətinin islahatı onunla bağlıdır ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları bütün kredit ödənişinin həcmindən daha az gəlir əldə edir. Ona görə də kənd təsərrüfatı istehsalçılarına kreditlərin verilməsi zamanı, müəyyən güzəştlər edilməli və onların fəaliyyəti stimullaşdırılmalıdır (V. Stukaç, A. Klimentko – 2009.)

Azərbaycanın aqrar sektoru XXI əsrin ilk onilliyinin ortalarından maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin qismən stabilliyi ilə xarakterizə edilir. lakin iqtisadi artımın aşağı düşməsi, son illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalının artması, kəndlərdə sosial sferanın həll edilməyən problemləri onu bildirir ki, aqrar sektor hələ də dayanıqlı inkişaf trayektoriyasına çıxmamışdır. Aqrar istehsalın fondla silahlanması və intensivliyi hələ də aşağı səviyyədədir. Eyni zamanda, rəqabət üstünlüklərinin əldə edilməsi istiqamətində biznesin aktivliyinin artması müşahidə edilir. Rəqabət bazarın subyektlərini kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi imkanlarını aktiv şəkildə axtarmağa, bütün resurslardan səmərəli istifadə etməyə, xərcləri aşağı salmağa və rəqiblərə qarşı dayanıqlılıq strategiyasını müəyyənləşdirməyə sövq edir. Əmtəə istehsalçılarının bazar özünü təşkil, onların xarici iqtisadi mühitin dəyişkənliyinə uyğunlaşma meyilləri və həmçinin dövlət

idarəetmə orqanlarının tənzimləmə təsirləri inteqrasiya proseslərini şərtləndirir. Sahibkarlıq strukturlarının iqtisadiyyatın aqrar sektorunda inteqrasiya edilməsi sahənin spesifikliyinə öz əksini tapır (onun predmeti inkişafı müxtəlif təbii-iqlim amillərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olan bioloji obyektlərdir, ərazi cəhətdən səpələnmə, qiymət disparitetinin mövcudluğu və s. Burada bir sıra istehsal qərarlarının qəbul edilməsi zamanı yüksək operativliyə və çevikliyə malik olmaq lazımdır. Aqrar sferada bir çoxu əvvəlcədən bilinməyən amillərdən asılıdır, çünki kəskin tipli inteqrasiya edilmiş iri strukturların yaradılması zamanı menecmentin keyfiyyətinin aşağı düşməsi xüsusilə böyükdür. Bizim fikrimizcə, məhz istehsal və marketinq prosesinin determinasiya dərəcəsi onun təmərküzləşməsinin səmərəli səviyyəsini müəyyənləşdirir.

2004-2006-ci illərdə FAO-nun hesablama metodologiyasına əsasən Azərbaycanda Ümumi İstehsal İndeksi Vahidi (“Gross Production Index Number”) göstəricisinə əsasən məhsul istehsalı dünya ilə müqayisədə 2013-cü ili artımla tamamlamışdır.

Cədvəl 2.3.2 Azərbaycan və dünya üzrə FAO-nun Ümumi İstehsal İndeksi Vahidi göstəriciləri (2013-cü il).

FAO-nun Ümumi İstehsal İndeksi Vahidi göstəriciləri	Dünya	Azərbaycan
Ümumi kənd təsərrüfatı istehsalı	121,9	136,9
Ərzaq məhsulları istehsalı	122,4	142,1
Heyvandarlıq	117,0	165,9
Bitkiçilik	124,7	118,9
Taxılçılıq	121,9	135,5

Mənbə: FAO-nun statistik bazası məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı strukturlarının sahibkarlıq strukturlarının inteqrasiya edilməsi kənd təsərrüfatı müəssisələrinin birləşməsinin mürəkkəb iqtisadi prosesi kimi çıxış edir, nəticədə mövcud maddi, əmək, innovasiya və maliyyə resurslarının istifadə əmsalının səmərəliliyinin artması baş verir.

İstehsal potensialının dağıdılması, texnoloji inkişafdan geri qalmaq artımı zəiflədir, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalına imkan vermir, bu da öz

növbəsində, sahənin, regionun və bütövlükdə ölkənin rəqabətqabiliyyətində öz əksini tapır. Bundan başqa iqtisadi münasibətlərin inkişafının müasir mərhələsi əhəmiyyətli dərəcədə təsərrüfatçılıq subyektlərinin fəaliyyətinin innovativ formaları və metodlarına olan tələblə xarakterizə edilir. Lakin, müasir qanunvericilik çərçivəsində müxtəlif bazar institutlarının fəaliyyətini tənzimləyə bilən və regionun ərazisində müəyyən sferada fəaliyyət göstərən təşkilati-hüquqi formalar mövcud deyil. Bununla əlaqədar olaraq, iqtisadi nəzəriyyədə müəyyən ərazidə bazar prosesinin bütün iştirakçıları vahid məqsədə ətrafında birləşdirərək, qarşılıqlı təsirini təmin etməyə imkan verən inkişafın iqtisadi konsepsiyaları yaranmağa başladı. Bu proseslərin əsasında “klaster” anlayışı durur. Təsərrüfatçılığın kiçik formalarının və regionun ASK sektorunda klaster siyasətinin reallaşdırılması iqtisadi durumun analizini və “yerli təsirlərin” aşkara çıxarılmasını nəzərdə tutur. Bir qayda olaraq, bu məsələlər istənilən iqtisadi sistemin rəqabət üstünlüyünün əsasını təşkil edən başlıca dörd əlamətində öz əksini tapır. Bu amillərə aşağıdakılar aid edilir:

1. Amillər üçün şərait. İxtisaslaşmış işçi qüvvəsinin və ya infrastrukturunun mövcudluğu, onun sahənin rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi üçün əlverişlilik dərəcəsi kimi istehsal amillərində regionun mövqeyi.
2. Tələbin səviyyəsi. Daxili bazarda sahə məhsul və xidmətlərinin tələbinin xarakteri.
3. Yaxın və köməkçi sahələr. Regionda resurs və xidmət tədarükçülərinin, həmçinin təkrar emal sənayesi müəssisələrinin olması.
4. Dayanıqlı strategiya, struktur və rəqabət. Regionda sahə və təsərrüfatçılıq subyektlərinin inkişaf proqramının olması, həmçinin daxili rəqabətin xarakteri.(V. Stukaç, A. Klimentko– 2009)

Ona görə də aqrar sektorun kreditləşməsinin qərb modelindən istifadəni, yəni aşağı faiz dərəcəli uzunmüddətli kreditləşməni məqsədəuyğun hesab edilir. Verilmiş modeldən istifadə tamamilə əsaslandırılmışdır, çünki kənd təsərrüfatının inkişafı strateji xarakter daşıyır. Yuxarıda qeyd olunan bütün tədbirlərin yerinə yetirilməsi təkcə ucuz deyil, həm də yüksəkkeyfiyyətli məhsulun yaradılmasına,

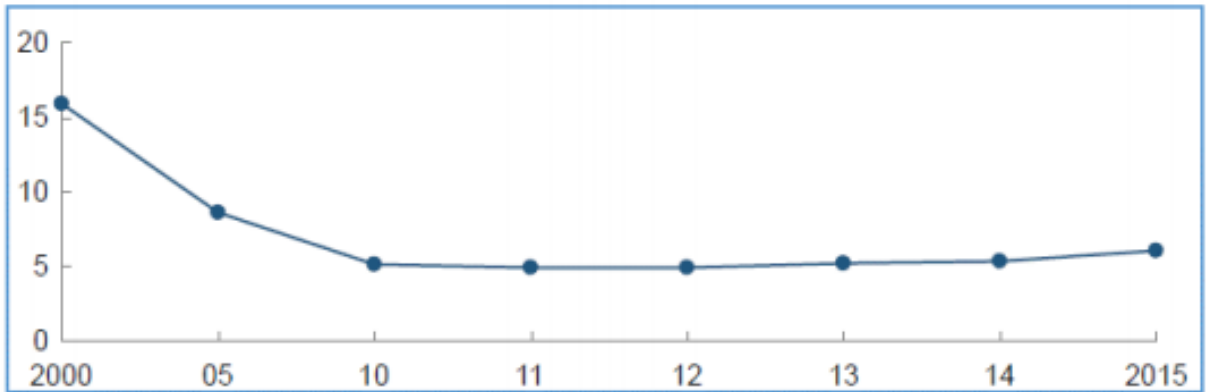
əhalinin həyat səviyyəsinin artmasına və dövlətin yeyinti təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə, sahəyə yeni investisiyaların cəlb edilməsinə şərait yaradacaq. Beləliklə, Azərbaycanın kənd təsərrüfatının rəqabət üstünlüklərinin inkişafı üzrə ən məqsədəuyğun strategiya kombinə edilmiş və ya selektiv siyasət hesab edilir.

III Fəsil: Azərbaycanda aqrar sektorda innovasiya sisteminin yaradılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Azərbaycanda aqrar sektorda innovasiya sisteminin inkişaf problemləri və onun aradan qaldırılması istiqamətləri

Hal-hazırda dünya iqtisadiyyatının inkişaf vəziyyəti və səviyyəsi innovasiya fəaliyyətinin qurulmasına və səmərəli təşkilinə yönəldilmiş ölkə, sahələr və müəssisələrin inkişaf vektorunu müəyyənləşdirir. İqtisadiyyatın dayanıqlı iqtisadi artımının əldə edilməsi və yeni istehsal növlərinin mənimsənilməsi, dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli yeni məhsul istehsalının texnoloji inkişafı, işlənib-hazırlanması və mənimsənilməsi yolu ilə ölkənin böhrandan çıxması üzrə məsələlərin həllində innovasiya və innovasiya fəaliyyəti birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilən məqsədlərin əldə edilməsi üçün iqtisadiyyatın bütün sahələrinin kompleks şəkildə dəyişdirilməsi tələb edilir, təkcə texnoloji və istehsal innovasiyaları deyil, həm də idarəetmə, iqtisadiyyat və sosial sferada innovasiyaların olması da mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Şəkil 3.1.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının ÜDM-də payı (faizlə)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycanda aqrar sektorda kənd təsərrüfatı məhsullarının ÜDM-də ümumi miqdarı qrafik(3)də görüldüyü kimi ele də böyük deyildir. Lakin sənaye təyinatlı yüksək əlavə dəyərin yaradıldığı məhsul istehsalının artırılması ÜDM-də əhəmiyyətli mövqə tutur.

Dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra Sovet İttifaqı vaxtından qalan “Xalq təsərrüfatı kompleksi”nin planına uyğun qurulmuş aqrar sektor yerini açıq iqtisadi sistemə verdi və bununla da bitkiçiliyin strukturunda köklü dəyişiklik yaradılması zəruri edildi:

- 1) Ölkənin daxili bazarının ərzaq məhsullarının daxili tələbatı ödəmək üçün əlverişli imkanın yaradılması;
- 2) Bunun üçün əvvəlki aqrar sənaye inteqrasiya sisteminin aradan qalxması ilə sənaye üsulu ilə məhsul istehsalı üçün əlverişsiz bazar mühitinin olması.

Ölkəmizdə aqrar sənaye kompleksində innovasiya proseslərinin inkişafı müxtəlif dövrlərdə istehsalın tələbləri, elm və texnikanın nailiyyətləri və həmçinin qabaqcıl istehsal təcrübəsinin istehsala tətbiqi ilə müəyyənləşir. Elm və istehsalın inteqrasiyasının sürətləndirilməsi problemlərinin analizi göstərir ki, kənd təsərrüfatında innovasiyaların tətbiqi istehsal, elm, təhsil və maliyyə təşkilatları arasında olan əlaqəli innovasiya strukturunun olmaması ilə bağlı olaraq çətinləşir. Yeniliklərin hazırlanması ilə onların istehsala tətbiqi arasında vahid davamlı proses olmadan, innovasiya fəaliyyəti səmərəli ola bilməz. Bu zaman metodiki, düşünülmüş innovasiya fəaliyyətinin təşkili üçün hər bir tərkib hissənin öz yerini nəzərə almaq lazımdır. Öz növbəsində elmi sfera mövcud resurslar və imkanlardan istifadə etməklə, dünyada olan nailiyyətləri analiz edib və mövcud istehsal tələblərini nəzərə almaqla kənd təsərrüfatı istehsalçılarını yeni texnologiyalar və yeniliklərlə təmin etməlidir. Elmi nailiyyətləri tətbiq etməklə və müxtəlif maliyyə təşkilatlarının dəstəyi altında iri torpaq sahibləri kənd təsərrüfatının aparıcı ölkələrdən olan elmi-texniki geriliyini aşmaqla və onun rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etməklə öz fəaliyyətini təkmilləşdirəcək və inkişaf etdirəcəkdir (A. İvanov. 2014).

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı istehsalının təkmilləşdirilməsi və innovasiya fəaliyyətinə investisiyaların cəlb edilməsi üçün, hələ ki, əlverişli maliyyə-kredit şərtləri yeni yaradılmağa başlayır, iqtisadi stimullaşdırma və vergi güzəştləri isə aşağıdır. Nəticədə elə vəziyyət yaranır ki, nə

innovasiya istehlakçıları, nə də ki investorlar innovasiya fəaliyyətində maraqlı olmur və onlar biznesin daha gəlirli və aşağı riskli növlərinə üstünlük verməyə çalışır.

Kənd təsərrüfatında innovasiya yolunda ciddi maneələrdən biri də elmi sahədə, innovasiya fəaliyyətinin təşkilati və idarəetmə sahəsində ixtisaslı kadrların defisiti, elmi kadrların yaşlanması, "beyin axını" prosesidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatında innovasiya texnologiyalarına keçid ixtisaslı kadrların olmasını tələb edir, aqrar müəssisələrin işçilər və rəhbərlərə olan tələbat artır. Kənd təsərrüfatı sahəsində mütəxəssislərin hazırlıq sistemi üzrə tədrisin yekunlaşması ilə tədricən praktiki biliklərin əldə edilməsini nəzərdə tuturdu. Bugünkü realıq belə yanaşmanı qəbul etmir, texnika və texnologiyaların müasir səviyyəsi işçinin kənd təsərrüfatı sferasında hərtərəfli biliklərə sahib olmağı, elmi-texniki yenilikləri izləməyi, yenidən hazırlığı və ixtisaslaşmanı yüksəltməyi tələb edir. Təəssüf ki, kənd təsərrüfatı mütəxəssislərinin hazırlığı sistemi dağıdılmış, kənd təsərrüfatı ilə bağlı olan ixtisasların cəlbediciliyi aşağı düşmüşdür, ona görə də tək-cə təhsil sistemini təkmilləşdirmək deyil, həm də kənd yerində əlverişli həyat şəraiti təmin edilməli, gənclərin marağı artırılmalı və işçi peşələrinin cəlbediciliyi yüksəldilməlidir.

Elmi-texniki məhsula olan tələbin aşağı səviyyəsi kənd təsərrüfatında innovasiya proseslərinə böyük təsir göstərir. Bir çox kənd təsərrüfatı istehsalçılarında maliyyələşmənin büdcə mənbələrinin məhdudluğu ilə müşaiət olunan şəxsi pul vəsaitlərinin və innovasiyalar üçün borc vəsaitlərinin praktiki cəhətdən əldə etməyin mümkün olmaması onlara yeni texnologiyaların mənimsənilməsi ilə məşğul olmağa imkan vermir.

Cədvəl 3.ə nəzər saldıqda Azərbaycanda aqrar sektorda inkişaf problemlərindən ən başlıcası olan əkin sahələrinin məhdudluğunu görmək olar. Ekstensiv inkişaf zamanı yeni sahələrin əkilməsi hesabına torpaq sahələrinin eninə inkişafı aqrar sahədə məhsuldar torpaqların istifadə ömrünün azalmasına səbəb olurdu ki, bu da inkişafı ləngidən səbəblərdən biri idi. 2015-ci il göstəricilərinə əsasən əkin sahələrinin 1990-cı illə müqayisədə faiz nisbəti 8.4 artmışdır.

Cədvəl. 3.1.2. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələri (*2015-ci il üzrə göstəricilərin müvafiq illərə nisbətən müqayisəsi (faizlə)

İllər	Cəmi, min ha	Dənli və dənli paxlalı bitkilər		Texniki bitkilər		Kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri		Yem bitkiləri	
		Sahə, min ha	Xüsusi çəki, faizlə	Sahə, min ha	Xüsusi çəki, faizlə	Sahə, min ha	Xüsusi çəki, faizlə	Sahə, min ha	Xüsusi çəki, faizlə
1985	1371,3	494,0	36,0	318,3	23,2	70,2	5,1	488,8	35,6
1990	1462,5	583,4	39,9	282,1	19,3	74,7	5,1	522,3	35,7
1995	1207,9	609,4	50,5	227,0	18,8	49,4	4,1	322,1	26,7
2000	1041,5	648,2	62,2	118,2	11,3	136,1	13,1	139,0	13,3
2005	1327,9	802,3	60,4	132,0	9,9	179,7	13,5	213,9	16,1
2010	1583,9	968,0	61,1	52,6	3,3	178,8	11,3	384,5	24,3
2011	1608,2	967,3	60,1	66,9	4,2	179,7	11,2	394,3	24,5
2012	1647,1	1031,4	62,6	48,5	2,9	174,5	10,6	392,7	23,8
2013	1684,2	1074,1	63,8	42,2	2,5	171,5	10,2	396,4	23,5
2014	1613,8	1001,4	62,1	43,8	2,7	165,7	10,3	402,9	25,0
2015	1585,4	952,1	60,1	38,7	2,4	166,0	10,5	428,6	27,0
2015/1990*	108,4	163,2	-	13,7	-	222,2	-	82,1	-
2015/2005*	119,4	118,7	-	29,3	-	92,4	-	200,4	-
2015/2010*	100,1	98,4	-	73,6	-	92,8	-	111,5	-

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin innovasiya sferasının inkişafında əhəmiyyətli nəticələrin əldə edilməsi yaxın dövrlər üçün problematik hesab olunur. Bunun başlıca səbəblərindən biri bazar şəraitində innovasiya fəaliyyətinin aparılması üzrə ciddi təcrübənin olmamasıdır. Sovet dövründə elmi-texniki nailiyyətlər dövlət tərəfindən nəzarət edilir və maliyyələşdirilirdi. Lakin hal-hazırda hər bir ayrıca müəssisə sərbəst şəkildə öz resurslarını bölüşdürür və təəssüf ki, hər zaman innovasiyalara üstünlük vermir, çünki mürəkkəb iqtisadi münasibətlər şəraitində müəssisələrin cari fəaliyyətini təmin etmək üçün hər zaman kifayət qədər maliyyə vəsaitləri olmur və bu situasiyada yeniliklər arxa plana keçməli olur.

ASK-nın innovasiya bazarının formalaşmasında ən zəif hissələrdən biri innovasiyalara olan tələbin öyrənilməsidir. İnnovasiya layihələrinin seçimi zamanı onların iqtisadi ekspertizası aparılmır, onun tətbiqinin səmərəlilik göstəriciləri hesablanmır və əldə edilmiş nəticələrin istehsal tətbiqi sxemləri işlənilmir. Hər il yekunlaşdırılmış elmi-texniki layihələrin bir çoxu kənd təsərrüfatı istehsalı

tərəfindən istifadə edilmir, bunun da başlıca səbəbi layihə rəhbərlərini innovasiya layihələrini yaratmağa və istehlakçını onları istifadə etməyə sövq edən bazar şəraitində innovasiya fəaliyyətinin səmərəli iqtisadi-təşkilati idarəetmə mexanizminin olmamasıdır (onun yaradılması üzrə bir çox cəhdlərin olmasına baxmayaraq) (A. Altuxov. 2008.).

Elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləri üzrə nəticələri istifadəsi üzrə milli təcrübə onu göstərir ki, kənd təsərrüfatında innovasiya proseslərinin müasir tendensiyası ziddiyyətlidir. Bir tərəfdən, bir çox iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, aqrar elm kifayət qədər keyfiyyətli elmi məhsul istehsal etməklə son illərdə uğurlu şəkildə fəaliyyət göstərir, qabaqcıl təsərrüfatlar isə mənfi vəziyyəti (bir qayda olaraq, xarici xarakterli) dəf etməklə innovasiyaların mənimsənilməsini təşkil edir. Lakin təəssüf ki, bu bütövlüklə ASK üzrə baş vermir. Yaranmış iqtisadi situasiya, elmi-texniki və elmtutumlu məhsula olan tədiyyə qabiliyyətli tələbi kəskin şəkildə aşağı düşməsi əks tendensiyanı və innovasiya prosesinin inkişafında ləngimələri şərtləndirdi. İstehsalın texniki-texnoloji modernləşdirilməsi və yeniliklərin tətbiqi əsasında istehsalın təkmilləşdirilməsi əvəzinə sadə metod və texnologiyalardan istifadəyə qayıdış müşahidə edilir, bu da faktiki olaraq kənd təsərrüfatı və ASK-nın digər sahələrinin mühüm inkişaf istiqaməti kimi elmtutumlu istehsalın yaradılması kursundan kənarlaşmanı ifadə edir.

ASK-da innovasiya fəaliyyətinin müasir vəziyyətinə dair ziddiyyətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, sahənin dövlət elmi-texniki və innovasiya siyasəti kifayət qədər işlənilməmiş və həyata keçirilməmişdir. Nailiyyətlərin praktiki istifadəsi ilə bağlı ola bütün problemləri kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları dövlət tərəfindən kifayət qədər yardım olmadan əsasən özləri həll etməli olur.

Sahədə istehsalın qeyri-sabitliyi, aqrar əmtəə istehsalçılarında maliyyə vəsaitlərinin defisiti, praktiki olaraq dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin aşağı olması və yeniliklərin yüksək qiyməti innovasiya fəaliyyətini həyata keçirməyə imkan vermir və hətta mövcud potensialın cəmi 4-5 %-dən istifadə olunur (müqayisə üçün ABŞ-da bu göstərici 50 %-dən çoxdur).

Qəbul etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında innovasiya proseslərinin genişmiqyaslı tətbiqi mürəkkəb prosesdir. ASK-nın innovativ-texnoloji inkişaf yoluna keçməsinə yalnız bazar iqtisadiyyatının iqtisadi imkanlarının və onun formalaşmasının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq həyata keçirmək mümkündür. Bu dövr ərzində dövlət innovativ siyasətin mahiyyəti ondan ibarət olmalıdır ki, bir tərəfdən yığılmış elmi-texniki potensial maksimum dərəcədə saxlanılmış olsun, digər tərəfdə isə lazımı infrastruktur təkmilləşdirilsin və təkcə innovasiya proseslərini stimullaşdıran deyil, həm də nəticələrin maksimum dərəcədə mənimsənilməsinə aktivləşdirməyi stimullaşdıran mexanizmləri işləyib-hazırlamış olsun.

ASK-nın aqrar sahəsində innovasiya fəaliyyətinin müasir vəziyyəti üzrə detallı analizin mürəkkəbliyi sənayedə olduğu kimi böyük həcmdə və göstəricilərdə aparıla bilməməsi ilə bağlıdır. Əsasən milli müəssisələr (həm kənd təsərrüfatı, həm də emal) və təşkilatlar tətbiq olunan innovasiyaları uqotunu aparmır.

Kənd təsərrüfatında vəziyyətin stabilləşməsi, sahənin böhran vəziyyətindən çıxması innovasiya prosesinin bütün səviyyələrində və idarəetmə səviyyəsindən kənd təsərrüfatı istehsalçılmasına qədər olan bütün səviyyələrdə innovasiya fəaliyyətinin yüksəldilməsi olmadan mümkün deyil.

Bütün qeyd olunanlardan belə nəticə çıxır ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatının, onu sahələrinin və müəssisələrinin optimal inkişaf yolu üzrə məsələlərin həlli yalnız proqnoz tədqiqatları əsasında həyata keçirmək mümkündür. Yalnız onlar müvafiq qərarların verilməsi üçün lazımı informasiyanı verə bilər və onların ola biləcək mənfi nəticələrini əvvəlcədən görməyə imkan verir. ASK-nın bütün işçiləri (dövlət və təsərrüfatçılıq idarəetməsindən hər bir müəssisəyə qədər) bir nəticəyə gəlməlidirlər ki, yalnız elmi-texniki tərəqqi yolu ilə, səlis innovasiya siyasətinin fəal keçirilməsi ilə kənd təsərrüfatında vəziyyəti stabilləşdirmək mümkündür. Bu müddəa kənd təsərrüfatında innovasiya fəaliyyətinin artırılmasını stimullaşdıran təşkilati, iqtisadi və sosial tədbirlər kompleksi ilə birgə həyata keçirilməlidir. Bu proses istehsalın təşkilinin

təkmilləşdirilməsi ilə bərabər aparılmalı və maliyyələşmə bütün sivilizasiyalı ölkələrdə olduğu kimi büdcədən həyata keçirilməli və bunun üçün ilk öncə müvafiq sosial şərait yaradılmalıdır (A. Altuxov. 2008.).

Kənd təsərrüfatında normal iqtisadi şəraitdə innovasiya fəaliyyətini həm aşağıdan yuxarıya, həm də ierarxik prinsip üzrə aşağıdan yuxarıya doğru inkişaf etdirmək lazımdır. Bununla belə Azərbaycan şəraitində əsas pay həm dövlət, həm də regional idarəetmə orqanlarının payına düşür. İnnovasiya axınının yuxarı səviyyəsi (dövlət və regional səviyyə) istehsal sorgularına daim bələd olmalıdır ki, bu da onların fəaliyyətinin planlaşdırılmasının əsasında durur. Bu zaman istehsalın idarə edilməsinin bütün səviyyələri təkmilləşdirilməli və innovasiya fəaliyyətinin artırılması üzrə stimullar yaradılmalıdır.

İnnovasiya fəaliyyətinin artırılması üzrə başlıca istiqamətləri qeyd etməzdən əvvəl Azərbaycan üzrə kənd təsərrüfatında innovasiya prosesinə görə məsuliyyətin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara ötürülməsi tendensiyasını müşahidə edə bilərik.

Bununla yanaşı inkişaf etmiş intensiv kənd təsərrüfatı istehsalı olan ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu spesifik sahədə elmi-texniki tərəqqiyə görə məsuliyyət onun məhsullarını istehlak edən bütün cəmiyyətin payına düşür. Kənd təsərrüfatı öz spesifik xüsusiyyətlərinə və məhdud iqtisadi-təşkilati və texniki imkanlarına görə təkcə öz innovativ siyasətinə sahib olmalı olan, həm də innovasiya prosesinin bilavasitə tənzimlənməsini həyata keçirilməli olan dövlətin köməyi olmadan səmərəli fəaliyyət göstərə bilməz.

Bununla bağlı olaraq, kənd təsərrüfatında innovasiya siyasətinin artırılmasının başlıca istiqamətləri təkcə innovasiya prosesinin bilavasitə icraçıların fəaliyyətinin aktivləşdirilməsindən deyil, həm də prosesin özünün aktivləşdirilməsi üzrə müəyyən dövlət tədbirlər sistemindən ibarətdir. Bunlara aşağıdakılar aid olunur:

- elmi-innovativ sferanın dövlət dəstəyi;
- elmi təsisatların fəaliyyətinin bilavasitə istehsal sorgularına yaxınlaşması;

- elmi nailiyyətlərin və texnikanın istehsalda tətbiq olunmasında kənd təsərrüfatı istehsalçılara yardım göstərilməsi üzrə innovasiya proseslərinin bütün təşkilati formalarının fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi;
- elmi nailiyyətlərin çoxkanallı informasiyanın təşkili üçün ASK-nın ixtisaslaşmış informasiya xidmətinin inkişaf etdirilməsi;
- innovativ prosesin bütün səviyyələri üzrə kadrların kütləvi şəkildə yenidən hazırlığının təşkili;
- ASK-da innovativ prosesin gələcək inkişafının iqtisadi stimullaşdırma sisteminin yaradılması və tətbiqi;
- məqsədli dövlət, sahə və regional elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsi;
- innovasiya prosesinin inkişafının təşkilati formalarının növbəti təkmilləşdirilməsi və texnoparklar, texnopolislər, elmi-istehsal sistemləri-innovasiya mərkəzləri, innovativ-konsultasiya mərkəzləri və b. kimi inteqrasiya edilmiş formalaşmaların genişləndirilməsi.

Aqrar-sənaye istehsalının stabilləşməsinə təmin edən və sahənin normal inkişafı üçün şərait yaradan innovasiya fəaliyyəti yalnız ölkənin aqrar sənaye istehsalında qeyd olunmuş tədbirlər kompleksinin bütün səviyyələrdə həyata keçirilməsi yolu ilə yüksəldilə bilər.

Aqrar Sənaye Kompleksində iqtisadi durumun qeyri-stabilliyinə baxmayaraq,son illərin xarakterik tendensiyası sahədə innovasiya prosesinin tədricən aktivləşdirilməsidir. Xüsusilə, bu istehsalda yenilikləri tətbiq edən ölkənin qabaqcıl kənd təsərrüfatı müəssisələr qrupuna aiddir, bu zaman elmi nailiyyətləri istehsalda tətbiq edən bir çox müəssisələr istehsal və iqtisadi göstəricilərin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlişini əldə edir.

3.2. Aqrar sektorda dövlətin innovasiya siyasəti və aqrar innovasiya sisteminin təkmilləşdirilməsində onun rolu

İstənilən dövlətin milli iqtisadiyyatı üçün aqrar sektorun inkişafı məsələləri bir çox sosial-iqtisadi proseslərin gedişatını müəyyənləşdirən ciddi, birinci dərəcəli və müəyyənedici məsələ hesab edilir. Bütün yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə

təsərrüfatçılıq subyektlərinin innovasiya fəaliyyəti milli iqtisadiyyatı təkmilləşdirilməsi üçün başlıca şərtlərdən biri kimi nəzərdən keçirilir və aqrar sənaye kompleksinin bir çox sistem problemlərinin həllində başlıca vəzifə başlıca maraqlı subyekt kimi dövlətin innovasiya siyasətinin payına düşür (O. Baranova, A. Tuskov. 2012).

Dövlət innovasiya siyasəti – innovasiya fəaliyyətinə münasibətdə dövlətin gördüyü tədbirlər alqoritmini ifadə edən, elm və texnika sferasında dövlət orqanlarının fəaliyyətinin məqsədlərini, tendensiyalarını, formalarını və metodlarını təyin edən sosial-iqtisadi siyasətin tərkib elementidir.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarının aqrar sənayenin idarə edilməsi prosesində başlıca tədbirlər kənd təsərrüfatı istehsalının stabilləşdirilməsinə və inkişafına, əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatına, kənd təsərrüfatı və iqtisadiyyatın digər sahələri arasında həm iqtisadi, həm də qiymət paritetinin saxlanılmasına, kənd təsərrüfatı ilə sənaye işçilərinin gəlir səviyyəsi arasındakı fərqi azaldılmasına, milli ASK müəssisələrinin hərtərəfli dəstəklənməsinə və müdafiəsinə yönəldilməlidir. Cari vəziyyətdə bütün qeyd olunanları kənd təsərrüfatı sferasında müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin tədricən gücləndirilməsi hesabına reallaşdırmaq mümkündür (ASK-da innovasiya fəaliyyəti: vəziyyəti, problemləri və perspektivləri. -2010).

Innovasiya iqtisadiyyatının yaradılması zamanı başlıca rol dövlət və qeyri-dövlət sektorunun əməkdaşlığının payına düşür. Maliyyələşmə ya dövlətin özü tərəfindən, ya da vençur şirkətlər, alyanslar və ya müəssisələrin birliyi tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bu zaman dövlətin təminatına məhz aşağıdakılar aid olunur:

- innovasiya sferasında prioritetlərin seçimi;
- strateji planlaşdırma, dövlət sifarişi predmeti ola biləcək məhsul və xidmətlərin siyahısının müəyyənləşdirilməsi;
- innovasiya sferasında özünütəşkil mexanizmlərinin yaradılması, iri kapitalın innovasiya layihələrinə cəlb edilməsi üçün şəraitin yaradılması;
- innovasiya layihələrinin ekspertizası və analizi.

Yuxarıda qeyd olunanlardan çıxış edərək aqrar sənaye kompleksində innovasiya siyasəti aşağıdakılara əsasən həyata keçirilməlidir:

- qısa, orta və uzunmüddətli perspektiv üçün ASK sahələrində elmi-texniki nailiyyətlərin istehsalat tətbiqi üzrə innovasiya proqnozları;
- istehsalın səmərəliliyinin və məhsulun rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinə başlıca təsir göstərən bazis innovasiyaların seçimi və həyata keçirilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin kompleks dəstəklənməsi sisteminin yaradılması;
- əmtəə istehsalçılarının informativ-konsultasiya cəhətdən təminatı və kadr hazırlığı sistemi də daxil olmaqla, innovasiya sisteminin infrastrukturunun inkişafı;
- elmi-texniki potensialın dəstəklənməsi və inkişafı;
- kiçik innovasiya sahibkarlığının inkişafına şərait yaratmaq;
- respublika və beynəlxalq səviyyədə bütün maraqlı tərəflərin əməkdaşlığını stimullaşdırmaq;
- innovasiya siyasətinin iqtisadi və hüquqi şəraitinin yaradılması, vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi.

Innovasiya siyasətinin yuxarıda qeyd olunan istiqamətlərini respublika və regional səviyyədə ASK-nın idarət orqanları həyata keçirməlidir. Bu istiqamətləri məhsul istehsalı xərclərini, qiymətləri aşağı sala bilən və nəticədə vətəndaşların və bütövlükdə cəmiyyətin rifahını artımına gətirib-çıxaran daha səmərəli innovasiya proseslərinin düşünülmüş şəkildə tətbiqi hesabına nail olmaq mümkündür.

Kənd təsərrüfatında innovasiyalar– ilk növbədə, texnologiyalar, texnika, bitkilərin sortları, heyvan cinsləri, gübrələr və bitki və heyvanların müdafiə vasitələri, heyvanların profilaktikası və müalicəsi metodları, istehsalın təşkili, maliyyələşdirilməsi və kreditləşməsi formalarıdır və həmçinin kadrlarının hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisasının yüksəldilməsinə olan yanaşmalardır (ASK-da innovasiya fəaliyyəti: vəziyyəti, problemləri və perspektivləri. -2010).

Son dövrlərdə ölkəmizdə aqrar sektorun innovativ inkişafı dövlətin prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Naziri İnam Kərimov çıxışında qeyd etmişdir ki, ölkə prezidenti tərəfindən verilən

fərman əsasında “Aqrar tədarük və təchizat” ASC təsis edilib. Bu qurumun yaranması fermerlərin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasına xidmət etməklə ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının və emalının stimullaşdırılmasını, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının satın alınmasının sistemli şəkildə həyata keçirilməsini təmin edəcək. Dövlət başçısının qarşımıza qoyduğu vəzifələrin icrası üçün fəaliyyətimizdə dörd əsas prinsipə əsaslanacaq:

- aşağı qiymət və dövlət vəsaitinə qənaət;
- keyfiyyətli məhsul istehsalı və təhlükəsiz qida ilə təminat;
- ədalətli rəqabət və yerli məhsul istehsalına dəstək;
- çevik və şəffaf idarəetməni təşkil etmək (<https://finans.az/xeber/inam-kerimov-azerbaycan-aqrar-sahede-innovasiyalarin-daha-cox-tetbiq-olundugu-olkelerden-birine-cevrilecek-musahibe.html>).

Təcrübənin göstərdiyi kimi elmi nailiyyətləri öz istehsal prosesinə tətbiq edən bir çox kənd təsərrüfatı müəssisələri istehsal və maliyyə sferasında göstəricilərin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlişinə nail olur. Hər şeydən öncə, bu kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsul yığımının və heyvandarlıqda məhsuldarlığın artımında müşahidə etmək olur. Müxtəlif regionların qabaqcıl aqrar müəssisələri məhsul yığımının iki, üç və hətta dörd qat artmasına nail olur. Lakin digər qalan müəssisələr üzrə bütövlükdə istehsal göstəriciləri azalma tendensiyasına malikdir.

Təəssüf ki, bizim ölkəmizdə ASK-nın innovasiya potensialının çox az hissəsindən istifadə olunur, halbuki ABŞ-da bu göstərici 50 % təşkil edir. İnnovasiya aktivliyini göstərən başlıca göstərici dövlətin innovasiyalara sərf etdiyi xərclərin dəyəridir.

Son illərdə bütövlükdə tədqiqatlar və layihələr üzrə xərclərin azalması tendensiyası müşahidə olunur. Xərclərin böyük hissəsi elmi tədqiqatlar və layihələrə sərf edilir, kənd təsərrüfatı sahəsində isə xərclər ümumi xərclərin 0.03 %-ə qədərini təşkil edir. Beləliklə, kənd təsərrüfatı sferasında innovasiya fəaliyyətinin yüksəldilməsi probleminin həlli mühüm məsələyə çevrilir (Azərbaycan Respublikasının 2019-cü il dövlət büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu).

Hal-hazırda ASK-da innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üzrə layihələrə bir çox yanaşmalar mövcuddur. Bunlar arasında Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi strukturuna daxil olan elmi tədqiqat institutlarının araşdırmaları, konsepsiya layihələri, təkliflərini qeyd etmək olar. Bu sahədə alimlərin fikirlərinə əsasən müasir Azərbaycanın innovasiya siyasətinin formalaşması üçün yeni strukturlar əsasında müxtəlif variasiyalarda innovasiya sistemi formalaşmalı, yəni icra hakimiyyəti orqanı, dövlət təsisatları, aqrotexnoparklar, biznes inkubatorlar və s. yaradılmalıdır. Bu orqanlar elmi-tədqiqat təsisatlarının ideyalar, layihələrini seçə bilən və onları kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal prosesində tətbiq edə bilərlər.

Müasir şəraitdə bütün dünyada innovasiya fəaliyyəti iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsi üçün başlıca amillərdən biri kimi nəzərdən keçirilir. (Akif Musayev. 2014). İstehsalın ənənəvi texnologiyaları həm ekstensiv, həm də intensiv inkişaf kimi öz qüvvəsini itirmişdir. Bir çox ölkələrdə innovasiya texnologiyalarından fəal şəkildə istifadə edən və hər bir dollara səkkiz dollar və daha çox mənfəət gətirən sahələr daha çox inkişaf edir.

Son onillikdə Çin də istisna olmadan, bir çox sənaye cəhətdən inkişaf etmiş və yeni sənayeləşmiş ölkələr elm və innovasiya sahəsində məqsədlərini öz siyasətlərinin proqram və strateji sənədlərində həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət ekvivalentlərində qoymağa başladı. Belə müəyyənləşdirmə dövlət və qeyri-dövlət sektorlarında tədqiqat və innovasiya fəaliyyəti üçün bir növ katalizator qismində çıxış etdi.

İnkişafın innovasiya dövrünün başlıca cəhəti elmi-tədqiqat və təcrübi konstruktor layihələrinə investisiya qoyuluşu həcmnin artması hesab edilir. ABŞ-da elmi araşdırma və layihələrə sərf edilən xərclər ölkə ÜDM-nin 2,9 %-ni təşkil edir, Yaponiyada 3 %, Almaniyada 2,35 %, İsveçdə 4 % təşkil edir. Azərbaycanda isə 2019-cu il üçün elmi tədqiqat və layihələr üçün büdcə xərclərinin 0,16 %-i nəzərdə tutulub (Azərbaycan Respublikasının 2019-cü il dövlət büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu). Göründüyü kimi Azərbaycanda elm xərcləri digər ölkələrlə müqayisədə hələ də aşağıdır.

Yüksək inkişaf etmiş aqrar ölkələrə nisbətdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı istehsalçıları texnoloji, texniki, genetik elmi nailiyyətlərdən daha az istifadə edir.

Avropa səviyyəsində bitkiçilik və heyvandarlığın məhsuldarlıq göstəricilərinə innovasiya təkmilləşdirilməsi, aqrar elmin inteqrasiyası maliyyə, maddi-texniki və digər resurslar, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üzrə qarşıya qoyulmuş məsələlərin həlli hesabına nail olmaq mümkündür. Lakin təəssüf ki, kənd təsərrüfatında hələ də innovasiya inkişafını təmin edən sistem yoxdur. Bu ASK-da innovasiya fəaliyyətinin inkişafını məhdudlaşdıran bəzi amillərlə əlaqədardır. Tətbiqi elmi-araşdırma layihələrinin maddi təchizat həcmının artımı azdır və iqtisadiyyatın innovativ inkişaf modelinə uyğun gəlmir (V. Potayev, D. Xodos, T. Krasnova. 2008).

ASK-da aqrar innovasiya siyasətinin formalaşması zamanı kənd üçün kənd potensialının, xüsusilə də kütləvi ixtisasların hazırlanması mühüm məsələlərdən biri hesab edilir. Lakin bu məsələ həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından kifayət qədər uğurlu şəkildə həll edilmir və xüsusilə sahə mühəndis hazırlığı əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməlidir.

Beləliklə, bizim fikrimizcə, Azərbaycanda innovasiya inkişafını məhdudlaşdıran başlıca səbəbləri qismində ilk öncə innovasiyalarla bağlı olan istehsal və ali məktəblərin kifayət qədər maliyələşdirilməməsi, ixtisaslı kadrları defisiti həmçinin innovasiya layihələri haqqında informasiya sahəsinin olmaması çıxış edir.

Azərbaycanın ASK sferasında innovasiya siyasətinin başlıca xüsusi məsələlərindən biri elmi-texniki nailiyyətlər, innovasiya layihələri üzrə informasiya resurslarının yığılımı və formalaşdırılması və onların kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına qədər çatdırılmasıdır.

Son illərdə elmi biliklərə, elmi layihələrə əsaslanan innovasiyaların tətbiqi sisteminin formalaşdırılması üzrə kifayət qədər böyük işlər görülür. Bu, xammal iqtisadi artım modelinin innovasiya modelinə dəyişməsinə yönəldilən uzunmüddətli məsələdir. Bu məqsədlə birbaşa investisiyaları iqtisadi artımın başlıca amillərinə çevriləcək innovasiyaların tətbiqi üzrə avadanlıq, elm, sənayeyə

yönləndirmək lazımdır. Sistemin dəyişilməsi "Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2014-2018-ci illərdə Sosial-iqtisadi İnkişafı Dövlət proqramı"nda əks olunmuşdur. Dövlət proqramında kənd təsərrüfatına yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması və aqrar bölmənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və s. nəzərdə tutulmuşdur (Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2014-2018-ci illərdə Sosial-iqtisadi İnkişafı Dövlət proqramı).

Xarici təcrübənin göstərdiyi kimi dövlət və regional səviyyədə əlverişli innovasiya mühitinin yaradılması məqsədilə elmi ideyaların, texnologiyaların və istehsal tərəfindən innovasiya layihələrinin mənimsənilməsinə şərait yaradan aqroparkların yaradılması daha məqsədəuyğun hesab edilir. İlk aqropark Şəmkir rayonunda 2014-cü ildə əsas qoyulmuş, daha sonra Xızı və Yalama rayonlarında, Zirə qəsəbəsində də aqroparklar yaradılmış və 2019-cu ili sonuna daha 13 aqroparkın yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

ASK-nın innovasiya bazarının formalaşdırılmasında kifayət qədər işlənilməmiş elementlərdən biri innovasiyalara tələbin öyrənilməsi hesab edilir. Bir qayda olaraq, innovasiya layihələrinin seçimi zamanı onların iqtisadi ekspertizası aparılır, onların mənimsənilməsinin səmərəlilik göstəriciləri hesablanır və əldə edilmiş nəticələrin istehsalat tətbiqi sxemləri işlənilmir. Statistika əsasən işlənib-hazırlanmış elmi-texniki materialların bir çoxu kənd təsərrüfatı istehsalçıları tərəfindən istifadə olunmur. Bu da onu ifadə edir ki, layihəçini innovasiya layihələrini yaratmağa, istehlakçını isə onlardan istifadə etməyə təşviq edən innovasiya fəaliyyətinin səmərəli təşkilati-iqtisadi mexanizmin sistemi yoxdur.

Səmərəli innovasiya fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün aqrar iqtisadiyyatın aparıcı sektorlarında fundamental və tətbiqi tədqiqatlar əsasında reallaşan elmi-texniki və innovativ proqramlar mühüm elementə çevrilir. Onlar ASK sahələrinin texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə yeni nəsil texnika və texnologiyaların yaradılmasını təmin etməlidirlər.

Regionlar, qanunverici hakimiyyətin regional orqanları innovasiya siyasətinin inkişafında fəal iştirak etməlidirlər, çünki innovasiya inkişafının dolayı stimullaşdırma mexanizmi daha məqsədəuyğun hesab edilir. Həmçinin güzəştli vergiqoyuluşunun, təşkilati formaların, regional ASK-da innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizminin normativ-hüquqi əsasını işləyib-hazırlamaq lazımdır (Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2014-2018-ci illərdə Sosial-iqtisadi İnkişafı Dövlət proqramı).

Qeyd etmək lazımdır ki, elm texnika və qabaqcıl təcrübənin istehsala tətbiq edilməsinə yönəldilmiş ASK-da dövlət innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsinin başlıca istiqamətləri aşağıdakılar hesab edilir:

- ASK-da dövləti vahid elmi-texniki siyasəti əsasında fəaliyyət göstərən sahə innovasiya sisteminin formalaşması;
- Fundamental və tətbiqi tədqiqatların aparılması üzrə aqrar elmin fəaliyyətini aktivləşdirilməsi;
- İnnovasiya prosesinin infrastrukturunun, sertifikatlaşdırma sisteminin və elmi-texniki layihələrin aparılmasının inkişaf etdirilməsi;
- ASK-nın bütün sahələrində idarəetmənin iqtisadi mexanizminin formalaşdırılması və innovasiya prosesinin stimullaşdırılması.

ASK subyektlərinin innovasiya fəaliyyətinin yüksəldilməsi və həmçinin kənd təsərrüfatı istehsalının investisiya cəlbediciliyinin artırılması məqsədilə hakimiyyətin bütün səviyyələrindən orqanların və aqrar biznesin subyektlərinin innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılmasına yönəldilmiş birgə fəaliyyəti lazımdır. Fikrimcə, bu, dövlət və biznes subyektlərinin böyük marağının olması və ASK-nın elmi-texniki və innovasiya siyasətini müəyyənləşdirən müəssisələrə müəyyən kapital axınının olması şəraitində mümkündür. Həmçinin ASK-da innovasiyaların idarə edilməsi sahəsində yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlığını da nəzərə almaq lazımdır. Onların cəlb edilməsi və kəndlərdə yerləşdirilməsi üzrə müəyyən tədbirlər görülməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Elmi-tədqiqat və təcürbi-konstruktor işlərin nəticələri üzrə milli təcürbə onu göstərir ki, kənd təcürüfatında innovasiya proseslərinin müasir tendensiyası ziddiyyətli dir. Bir tərəfdən bir çox iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, aqrar elm kifayət qədər keyfiyyətli elmi məhsul istehsal etməklə son illərdə uğurlu şəkildə fəaliyyət göstərirdisə, digər tərəfdən qabaqcıl təcürüfatlar isə mənfi vəziyyəti (bir qayda olaraq, xarici xarakterli) dəf etməklə innovasiyaların mənimsənilməsini təşkil edir. Lakin təəssüf ki, bu bütövlüklə aqrar sənaye kompleksini üzrə baş vermir. Yaranmış iqtisadi situasiya, elmi-texniki və elmtutumlu məhsula olan tədiyyə qabiliyyətli tələbi kəskin şəkildə aşağı düşməsi əks tendensiyanı və innovasiya prosesinin inkişafında ləngimələri şərtləndirdi. İstehsalın texniki-texnoloji modernləşdirilməsi və yeniliklərin tətbiqi əsasında istehsalın təkmilləşdirilməsi əvəzinə sadə metod və texnologiyalardan istifadəyə qayıdış müşahidə edilir, bu da faktiki olaraq kənd təcürüfarını və aqrar sənaye kompleksinin digər sahələrinin mühüm inkişaf istiqaməti kimi elmtutumlu istehsalın yaradılması kursundan kənarlaşmanı ifadə edir.

Elm və istehsalın inteqrasiyasının sürətləndirilməsi problemlərinin analizi göstərdi ki, kənd təcürüfatında innovasiyaların tətbiqi istehsal, elm, təhsil və maliyyə təşkilatları arasında olan əlaqəli innovasiya strukturunun olmaması ilə bağlı olaraq çətinləşir. Yeniliklərin hazırlanması ilə onların istehsala tətbiqi arasında vahid davamlı proses olmadan, innovasiya fəaliyyəti səmərəli ola bilməz. Bu zaman metodiki, düşünülmüş innovasiya fəaliyyətinin təşkili üçün hər bir tərkib hissənin öz yerini nəzərə almaq lazımdır. Öz növbəsində elmi sfera mövcud resurslar və imkanlardan istifadə etməklə, dünyada olan nailiyyətləri analiz edib və mövcud istehsal tələblərini nəzərə almaqla kənd təcürüfatı istehsalçılarını yeni texnologiyalar və yeniliklərlə təmin etməlidir. Elmi nailiyyətləri tətbiq etməklə və müxtəlif maliyyə təşkilatlarının dəstəyi altında iri torpaq sahibləri kənd təcürüfatının aparıcı ölkələrdən olan elmi-texniki geriliyini aşmaqla və onun rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etməklə öz fəaliyyətini təkmilləşdirəcək və inkişaf etdirəcəkdir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin innovasiya sferasının inkişafında əhəmiyyətli nəticələrin əldə edilməsi yaxın dövrlər üçün problematik hesab olunur. Bunun başlıca səbəblərindən biri bazar şəraitində innovasiya fəaliyyətinin aparılması üzrə ciddi təcrübənin olmamasıdır. Hal-hazırda hər bir ayrıca müəssisə sərbəst şəkildə öz resurslarını bölüşdürür və təəssüf ki, hər zaman innovasiyalara üstünlük vermir, çünki mürəkkəb iqtisadi münasibətlər şəraitində müəssisələrin cari fəaliyyətini təmin etmək üçün hər zaman kifayət qədər maliyyə vəsaitləri olmur və bu situasiyada yeniliklər arxa plana keçməli olur.

Qəbul etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında innovasiya proseslərinin genişmiqyaslı tətbiqi mürəkkəb prosesdir. Aqrar sənaye kompleksinin innovativ-texnoloji inkişaf yoluna keçməsinə yalnız bazar iqtisadiyyatının iqtisadi imkanlarının və onun formalaşmasının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq həyata keçirmək mümkündür. Bu dövr ərzində dövlət innovativ siyasətin mahiyyəti ondan ibarət olmalıdır ki, bir tərəfdən yığılmış elmi-texniki potensial maksimum dərəcədə saxlanılmış olsun, digər tərəfdə isə lazımı infrastruktur təkmilləşdirilsin və təkcə innovasiya proseslərini stimullaşdıran deyil, həm də nəticələrin maksimum dərəcədə mənimsənilməsinə aktivləşdirməyi stimullaşdıran mexanizmləri işləyib-hazırlamış olsun.

Kənd təsərrüfatında innovasiya siyasətinin artırılmasının başlıca istiqamətləri kimi nəticə etibarilə müəyyən dövlət tədbirlər sistemindən ibarətdir:

- elmi nailiyyətlərin və texnikanın istehsalda tətbiq olunmasında kənd təsərrüfatı istehsalçılara yardım göstərilməsi üzrə innovasiya proseslərinin bütün təşkilati formalarının fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi;
- elmi nailiyyətlərin çoxkanallı informasiyanın təşkili üçün aqrar sənaye kompleksinin ixtisaslaşmış informasiya xidmətinin inkişaf etdirilməsi;
- innovativ prosesin bütün səviyyələri üzrə kadrların kütləvi şəkildə yenidən hazırlığının təşkili;
- məqsədli dövlət, sahə və regional elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsi;
- innovasiya prosesinin inkişafının təşkilati formalarının növbəti təkmilləşdirilməsi və texnoparklar, texnopolislər, elmi-istehsal sistemləri-innovasiya mərkəzləri,

innovativ-konsultasiya mərkəzləri və b. kimi inteqrasiya edilmiş formalaşmaların genişləndirilməsi.

Bütün qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatının, onu sahələrinin və müəssisələrin optimal inkişaf yolu üzrə məsələlərin həlli yalnız proqnoz tədqiqatları əsasında həyata keçirmək mümkündür. Yalnız onlar müvafiq qərarların verilməsi üçün lazımı informasiyanı verə bilər və onların ola biləcək mənfi nəticələrini əvvəlcədən görməyə imkan verir. Məlumdur ki, yalnız səlis innovasiya siyasətinin fəal keçirilməsi ilə kənd təsərrüfatında vəziyyəti stabilləşdirmək mümkündür. Bu müddəə kənd təsərrüfatında innovasiya fəaliyyətinin artırılmasını stimullaşdıran təşkilati, iqtisadi və sosial tədbirlər kompleksi ilə birgə həyata keçirilməlidir. Bu proses istehsalın təşkilinin təkmilləşdirilməsi ilə bərabər aparılmalı və maliyyələşmə bütün sivilizasiyalı ölkələrdə olduğu kimi büdcədən həyata keçirilməli və bunun üçün ilk öncə müvafiq sosial şərait yaradılmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konsititusiyası.
2. Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər üçün)
3. Azərbaycan Respublikası kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”(2002-2005-ci illər)
4. Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial-iqtisadi inkişafına dair II Dövlət Proqramı (2009-2013-cü illərdə)
5. Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2014-2018-ci illərdə Sosial-iqtisadi İnkişafı Dövlət proqramı
6. Azərbaycan Respublikasının 2019-cü il dövlət büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu
7. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, 2015-ci il üçün illik hesabatı
8. A.Ş.Şəkərəliyev. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı-2011. s. S-526
9. Abbasov A.F. Ərzaq təhlükəsizliyi. Bakı – 2007. 602 s.19
10. Akif Musayev. İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırılması. Bakı.
11. Aqrar iqtisadiyyat. V.H.Abbasov. Bakı – 2017, 467 s.
12. Ataşov B.X. Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri. Bakı – 2017, 535 s.
13. “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2014 -184 s. s10.
14. Aqrar sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Dərslik. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı – 2011.- 522 səh. S-234
15. B.X. Ataşov. Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri. Bakı, 2017, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 536 s. s474-476.
16. F.A. Qaraşov. İnnovasiyalı sahibkarlığın konseptual əsasları və aqrar sahədə onun xüsusiyyətləri. Elmi əsərlər. Bakı-2013, s105.
17. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. (Monoqrafiya). Bakı, 2016, 655 səh. S-432-433).

18. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. (Monoqrafiya). Bakı, 2016, 655 səh. S-436-437
19. Nuriyev Ə.X. Davamlı və tarazlı regional inkişaf. Bakı – 2017, 240 s. S-10
20. T.N.Əliyev, L.B.Babayev. Regional innovasiya sisteminin təşkili və idarəedilməsi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2013-272s. s-13-14.
21. V.H.Abbasov. Aqrar iqtisadiyyat. Dərslik. Bakı-2017, “Ecoprint” nəşriyyatı, 468 s. s-321.

Xarici dillərdə

1. Rehber, E., Alternatif Tarım Üzerine Bir Tartışma, U.Ü.Z.F. Dergisi Sayı::8:153-160, Bursa – 1991
 2. Tosunoğlu, B. T. 2003. Girişimcilik ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişme Sürecinde Girişimciliğin Yeri, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. s.15-16. Tosunoğlu, 2003.
 3. Dulupçu, M. A. ve Sungur, O. 2007. Yenilik, İşbirliği ve Girişimcilik, Batı Karadeniz Bölgesi (Antalya, Burdur, Isparta, IBBS TR61), KOBİ'lerin Tutumlarının Değerlendirilmesi. s.8 Dulupçu ve Sungur, 2007.
 4. Reçepoğlu, M. ve Doğan, K. C. 2014. “Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin ve Teknolojinin Yeri: TR 83 Bölge Analizi”, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı:10. s. 63.
-
1. V. Reçuş. ASK-da innovasiyaların mənimsəmə mexanizmi:monoqrafiya/ V. Reçuş, V. Markova, A. Qrişin, 2006. Səh. 384
 2. Q. Veçkanov. İqtisadi təhlükəsizlik: ali məktəblər üçün dərs vəsaiti, 2007.
 3. K. Baldin. İntestisiyalar:sistem analizi və idarəetmə/ , 2005. Səh. 116.
 4. İ. Qolubov. Kənd təsərrüfatında istehsalın diversifikasiya metodologiyası, 2011, s-98-120.
 5. İ. Rodionova. Aqrar iqtisadiyyatın inkişafının innovativ yolu, 2010. Səh. 70-73.

6. V. Stukaç. ASK-nin xırda təsərrüfatçılıq formalarının iqtisadi-təşkilati əsasları / V. Stukaç, A. Klimentko// M sair elmtutumlu texnologiyalar. – 2009
 7. A. İvanov. İnnovasiyaların mahiyyəti, təsnifatı və onların aqrar sektorda spesifikasi// İqtisadi və sosial dəyişikliklər:faktlar, tendensiyalar, proqnoz. – 2014, No 2. –səh. 50-59
 8. A. Altuxov. Kənd təsərrüfatının innovasiyalı inkişaf yolu onun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi əsası kimi–2008. –No 6. S-655.
 9. O. Baranova, A. Tuskov. ASK-da innovasiya fəaliyyətinin dövlət stimullaşdırılması sistemi // Elm və təhsilin m sair problemləri. — 2012. URL:www.science-education.ru/106-7722].
 - 10.ASK-da innovasiya fəaliyyəti: təcrübə və problemlər / İ. Uşaçev, İ. Sandu, V. Savenkonun redaktəsi altında. 2008— s. 154
 - 11.ASK-da innovasiya fəaliyyəti:vəziyyəti, problemləri və perspektivləri. — 2010.—s. 280
 - 12.V. Potayev, D. Xodos, T. Krasnova. Aqrar sənaye kompleksinin innovasiya inkişafı mexanizmi, 2008.—s. 44-48.
 - 13.S.Vladimirova. ASK-n n sahibkarlıq strukturlarının rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi.- URL: http://www.dissforall.com/_catalog/t11/_science/58/9187920.html
1. Beazley, M.. Caring For The Earlh, IUEN. UNEP, WWF, Reed International Books Limited, LoncJon, UK - 1993.
 2. Ahnstrom, J., Hockert, J., Bergea, H. L., Francis, C. A., Skelton, P. & Hallgren, L. 2008. Farmers and nature conservation: What is known about attitudes, context factors and actions affecting conservation? Renewable Agriculture and Food Systems 24 (1) pp.38-47.
 3. Breschi, S. & Malerba, F. 2001. The Geography of Innovation and Economic Clustering: Some Introductory Notes. Industrial and Corporate Change 10 (4) pp.817-33.

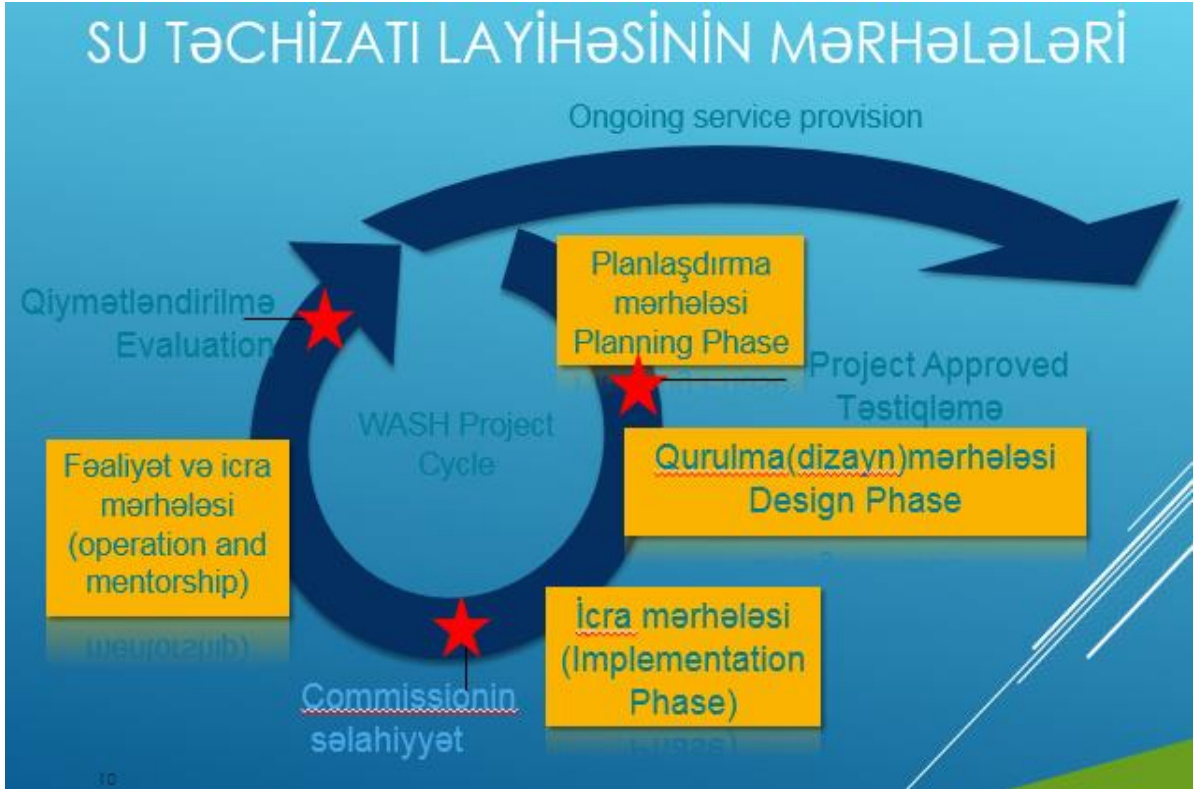
4. Brodt, S., Klonsky, K. & Tourte, L. 2006. Farmer goals and management styles: Implications for advancing biologically based agriculture. *Agricultural Systems* 89 pp.90-105.
5. Brown, P. R., Nelson, R., Jacobs, B., Kokic, P., Tracey, J., Ahmed, M. & DeVoil, P. 2010. Enabling natural resource managers to self-assess their adaptive capacity. *Agricultural Systems* 103 (8) pp.562-68
6. Chambers, R., Pacey, A. & Thrupp, L. A. 1989. *Farmer First: Farmer Innovation and Agricultural Research*. Intermediate Technology Publications, London.
7. De Fraiture, C., Molden, D. & Wichelns, D. 2010. Investing in water for food, ecosystems, and livelihoods: An overview of the comprehensive assessment of water management in agriculture. *Agricultural Water Management* 97 (4) pp.495-501.
8. Holmberg, J. ve Sandbrook, R. *Sustainable Development: What Is to Be Done? Making Development Sustainable: Redefining Institutions, Policy, and Economics*. (Ed. J. Holmberg). International Institute for Environment and Development, p. 19-38, Island Press, Washington – 1992

İnternet resursları

1. https://www.researchgate.net/profile/Ela_Atis/publication/320020571_Surdu_rulebilir_Kalkinma_ve_Tarim_Ekonomistlerinin_Islevleri/links/59c8ffd6aca272c71bcdcdf1/Suerduerulebilir-Kalkinma-ve-Tarim-Ekonomistlerinin-Islevleri.pdf
2. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/223330>
3. <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/fevral/107115.htm>
4. www.azerbaijans.com
www.azerbaijan-news.az
6. [www.budget.az]
7. <https://finans.az/xeber/inam-kerimov-azerbaycan-aqrar-sahede-innovasiyalarin-daha-cox-tetbiq-olundugu-olkelerden-birine-cevrilecek-musahibe.html>

ƏLAVƏ 1

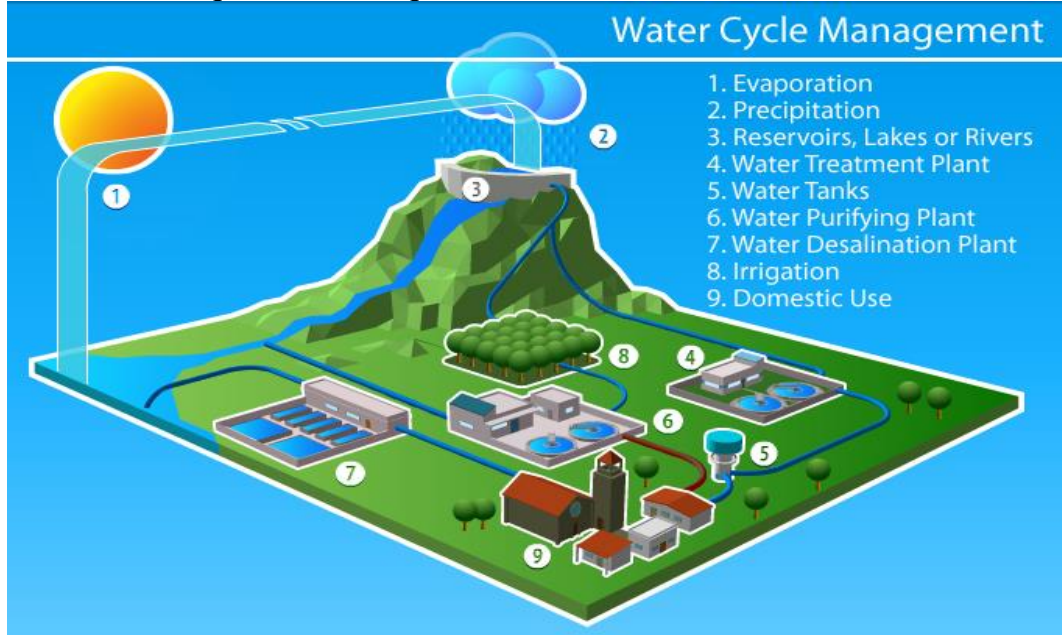
Şəkil 1. Aqrar sektorda həyata keçirilən real su təchizatı layihəsinin mərhələli strukturu.

Mənbə: PMBOK Su təchizatı layihəsi məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

ƏLAVƏ 2

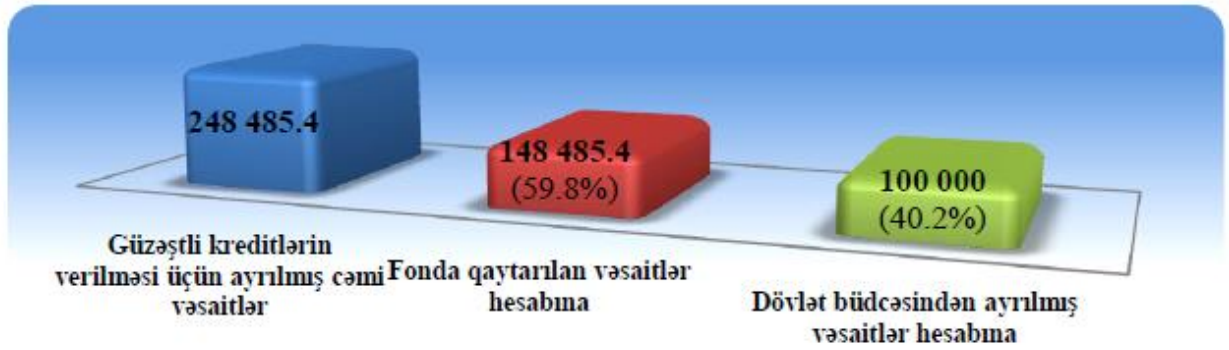
Şəkil 2. Aqrar sektorda qurulan su kanalları və onların dövrü hərəkət mexanizmi

Mənbə: PMBOK Su Təhcizəti layihəsi məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

ƏLAVƏ 3

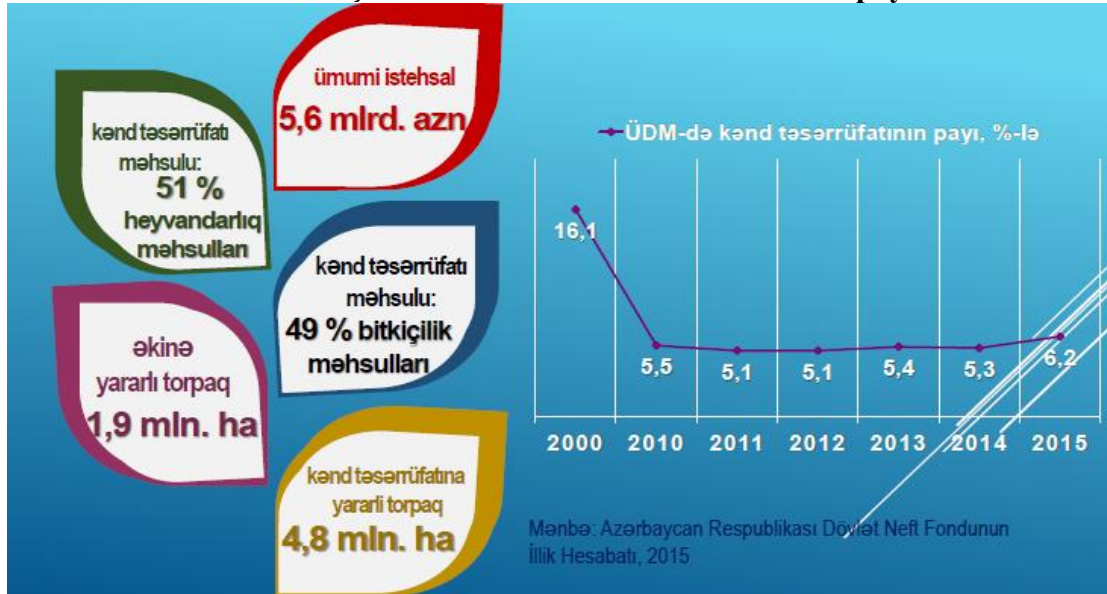
Şəkil 3. Sahibkarlığın inkişafına verilmiş dövlətin güzəştli kreditləri

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi 2015-ci il illik hesabatı, 2015-ci ildə verilmiş güzəştli kreditlərin maliyyə mənbələri (min manat) göstəricilərinə əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

ƏLAVƏ 4

Şəkil 4. ÜDM-də kənd təsərrüfatının payı

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun İllik Hesabatı, 2015-ci ilin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

ƏLAVƏ 5

Şəkil 5. Əsas kapitala yönləndirilmiş investisiyaların strukturu
(2018-ci il statistik göstəriciləri əsasında)

Mənbə: 2018-ci il statistik göstəriciləri əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 2.3.1. Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində görülməli tədbirlər üzrə gözlənilən nəticələr.....	41
Cədvəl 2.3.2. Azərbaycan və dünya üzrə FAO-nun Ümumi İstehsal İndeksi Vahidi göstəriciləri.....	44
Cədvəl 3.1.2. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələri.....	50

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 2.1.1. Kompleks layihələrin dəyər zənciri üzrə inkişaf sxemi.....	32
Şəkil 2.2.1. 2015-ci ildə Ümumi Daxili Məhsulun strukturu.....	35
Şəkil 2.3.2. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi.....	42
Şəkil.3.1.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının istehsalının ÜDM-də payı.....	47
Şəkil 1. Aqrar sektorda həyata keçirilən real su təchizatı layihəsinin mərhələli strukturu.....	69
Şəkil 2. Aqrar sektorda qurulan su kanalları və onların dövrü hərəkət mexanizmi.....	70
Şəkil 3. Sahibkarlığın inkişafına verilmiş dövlətin güzəştli kreditləri, 2015-ci ildə verilmiş güzəştli kreditlərin maliyyə mənbələri.....	71
Şəkil 4. ÜDM-də kənd təsərrüfatının payı.....	72
Şəkil 5. Əsas kapitala yönləndirilmiş investisiyaların strukturu.....	73